

קיצור אברבנאל לפרשת וישלח

מהדורה מעוצבת של פירוש אברבנאל

עיצוב: זהבה גרליץ.

עיבוד, פיסוק וכותרות: יהודה איזנברג

אתר דעת תשע"ה

פרק לב 2

- 2..... וישלח יעקב מלאכים... ויבא יעקב שלם [לב,ג - לג,ז].
- 2..... [ביאור הפרשה, שאלות ותשובות].....
- 2..... וישלח יעקב מלאכים... ויירא יעקב מאד וייצר לו [לב,ד-ז].
- 6..... ויירא יעקב מאד ויצר לו... ויצו את הראשון כי יפגשך [לב,ז-ז].
- 14..... ויצו את הראשון... ויותר יעקב לבדו [לב,ז - כד].
- 15..... ויותר יעקב לבדו... וישא עיניו וירא [לב,כד-לב].

פרק לג 21

- 21..... וישא יעקב עיניו... ויבא יעקב שלם [לג,א-ז].
- 25..... ויבא יעקב שלם... ואלה תולדות עשו הוא אדום [לג,יח - לה,כט].
- 25..... [ביאור הפרשה, שאלות ותשובות].....
- 26..... ויבא יעקב שלם עיר שכם... ויצא חמור אבי שכם [לג,יח - לד,ה].

פרק לד 29

- 29..... ויצא חמור אבי שכם... ויאמר אלהים אל יעקב [לד,ו-לא].
- 37..... [מדוע נכתב סיפור דינה?]

פרק לה 38

- 38..... ויאמר אלהים אל יעקב קום עלה בית אל... ואלה תולדות עשו הוא אדום [לה].
- 43..... סיכום סיפורי יעקב.

פרק לו 44

- 44..... ואלה תולדות עשו... סוף הסדר [לו,א-מג].

וישלח יעקב מלאכים... ויבא יעקב שלם [לב,ג - לג,יז] [ביאור הפרשה, שאלות ותשובות]

וישלח יעקב מלאכים... ויירא יעקב מאד וייצר לו [לב,ד-ז]

השאלה הא'

במה שנזכר למעלה מהפרשה ויפגעו בו מלאכי אלהים, והיא כי מה היו המלאכים ההם, האם היו מלאכי עליון שנראו לו בנבואתו? הנה לא מצאנו שאמרו לו דבר. ויקשה גם כן לשון **ויפגעו בו**, שהיה ראוי לומר **וייראו לו**. ואם ראה אותם מוחשים להבטיחו מעשו, איך היה מפחד ממנו, ורבים אשר אתו. ולמה לא נראו לו להבטיחו מלבן? ואם היו נביאים, כדברי **הרלב"ג**, למה באו ומה אמרו לו? כל שכן שבימים ההם לא היו נודעים נביאים אחרים, רק יצחק ויעקב.

תשובת שאלה א'

הנראה אלי, שיעקב כאשר נפרד מלבן לא היה יודע שהיה עשו בדרכו. כי אלו ידע זה, היה נוטה מעליו.

וכאשר הלך לדרכו, **'ויפגעו בו מלאכי אלהים'**, שבנבואתו נראו לו כאלו היו מלאכי אלהים באים ופוגעים אותו בדרך וסובבים אותו. וראה יעקב שלא באה אליו בנבואה ההיא לא דיבור ולא השגה אחרת, אמר בלבו 'מחנה אלהים זה'. כלומר, שנראה לו שהיו באים להצילו מצרה מוכנת לפניו. ולכן קרא שם המקום ההוא **'מחנים'** כי שם באו מלאכי אלהים להגן ולהציל את מחנה יעקב.

ומזה ידע יעקב ששחל בדרך, ארי ברחובות, ושהיה עשו קרוב אליו, כיון שהקב"ה שלח מלאכיו לסגור פיו שלא יחבלהו. ושלזה הצורך נראו לו אותם המלאכים, להודיעו כי רבים אשר אתו מאשר עם עשו.

ואפשר עוד לפרש, שהיו המלאכים אשר פגעו בו, עוברי דרכים, אנשים מדינים סוחרים או זולתם, אורחה אחת או שתים שעברו עליו. והמה גילו את אזנו וספרו לו, שהיה עשו בדרך שעיר, באותו דרך שהיה הוא הולך, ושיפגעו בו בהכרח. לכן קראם הכתוב 'מלאכי אלהים', כי היו בעיניו כמלאכי אלהים מודיעים הדברים הצריכים לו בשמירתו.

וכן אמרו **רד"ל** על **'וימצאהו איש והנה תועה בשדה'**, שהיה מלאך, לפי שהדריכו והישירו בדרכו, וככה קרא יעקב לאנשים ההם מלאכי אלהים, כאלו שלחם האלהים להישירו.

ובעבור שנתחברו אתו מחנה ואורחת אנשים עם מחנהו, קרא שם המקום ההוא **מחנים**, וזה טעם 'ויפגעו בו', שהוא הלשון הנהוג למה שיפגע האדם בדרכו בהיותו בלתי מכוון אליו.

הותרה השאלה הא'.

השאלה הב'

לאיזה תכלית שלח יעקב המלאכים האלה? כי הנה הסיבה שזכר הכתוב **ואשלחה להגיד לאדוני למצא חן בעיניך**, עליה תיפול השאלה גם כן, כי איך יהיה מוצא חן בעיניו בהגידו שגר עם לבן, ושהיה לו שור וחמור?

ורש"י כתב ואשלחה להגיד לאדוני, להודיע שאני בא אליך למצוא חן בעיניך, שאני בשלום עמך ומבקש אהבתך. ולא ידעתי טעם בשליחות הזו, ולמה יצטרך לומר לו זה ע"י שליח, אלא פנים בפנים. ומה הפיוס אשר בזה לעשות שיעקב אשר חטא לו מבקש אהבתו? אבל **הראב"ע** וה**רמב"ן** כתבו ואשלחה להגיד לאדוני, שיש לי עושר ונכסים לעשות כל מה שתצווה בהם. וזהו **למצוא חן בעיניך**.

וגם זה אינו טעם נאות לשליחות, כי יאמר עשו, ולמה לא בא הוא בעצמו לומר לי זה? וכבר תפשוהו **חז"ל** על השליחות הזו, ודרשו עליו 'מחזיק באזני כלב עובר מתעבר על ריב לא לו' (משלי כו, יז).

ואם היה יעקב מוכרח לעבור דרך ארצו של עשו, כמו שכתב **הראב"ע**, יותר טוב היה לשלוח שם שני אנשים מרגלים חרש, לאמר ולדעת את אשר הוא עושה, לא בדרכ שליחות ודברים בטלים, כי הנה זה מביא אל החשד.

גם מה שכתב **רש"י** ששלח להתנצל לו מהברכות שלא נתקיימו בו, אין עניין לו, כי אם לא נתקיימו עד כה, הן עוד ימים רבים להתקיים. ואמרו ששור וחמור אינם מן השמים ולא מן הארץ, דברי לעג הם, כי הם משמני הארץ ומטל השמים.

השאלה הג'

בדברי השליחות שאמר **כה תאמרו לאדוני לעשו כה אמר עבדך יעקב עם לבן גרתי ואחר עד עתה**. כי מה תועלת בהכנעה היתירה ההיא שלא בפניו, כל שכן שכבר יתן מוקש רכות הלב אשר כזה פעמים רבות, ומה לו לעשו אשר גר עם לבן או עם אדם אחר, ומה החידוש כי אחר עד אתה, כי בידוע הוא, כיון שעתה בא.

השאלה הד'

איך לא סיפר הכתוב אם אמרו המלאכים דברי יעקב אל עשו ומה ענה אותם. וה**רמב"ן** חשב שלא קיבלם עשו, והיה ראוי להזכיר זה הכתוב, כי בזה גילוי הדעת ליעקב.

ומה עניין תשובתם **באנו אל אחיך אל עשו וגם הולך לקראתך וארבע מאות איש עמו**, כי מי הגיד להם שהיה הולך לקראתו? ומילת **וגם**, על מה היא מורה במקום הזה?

תשובת שאלות ב-ד'

כאשר ידע יעקב שהיה עשו בדרכו וקרוב אליו, הסכים בדעתו לשלוח לו מלאכים, והם אנשים שילכו לו מצדו בדרך שליחות לבקרו ולתת לו שלום. והייתה כוונתו בשליחות הזו אחד משתי מחשבות:

האחד

כי כאשר ידע שהיה עשו שר וגדול בשעיר, אדון כל שדה אדום, חשש שכאשר ידע בואו מארץ רחוקה, ורוצה להראות לפניו ולומר לכל שהוא אחיו, שיהיה לו בזה כדי בזיון וקצף לפני כל עמו, בראותם אחיו בא משוט בארץ ומתהלך בה, נע ונד כאורח נטה ללון, עני ורש חוזר על הפתחים, ויבזהו בעיניו להיותו הולך גר כאורח מעיר אל עיר כאחד הריקים.

הנה מפני זה שלח יעקב להודיעו קודם שיתראה לפניו, שלא יחשוב שלפי שהלך בדרך מרחוק היה לעבד נקלה. כי הוא ישב תמיד עם לבן אחי אמו, שמפני הקירבה היה לו לכבוד ולתפארת בעבודתו אותו. וגם לא יחשוב שיבוא לפניו כעני ודל, ערום ועריה, לשאול מתנה מאתו, כי הנה היה לו שור וחמור צאן ועבד ושפחה. ושהיה מודיעו לו כל זה על ידי שלוחיו, למצוא חן בעיניו כאשר ילך לראותו, ושיקבלהו בסבר פנים יפות, כי כדאי הוא להיות אחיו, כפי כבודו וכפי עושרו.

וזהו שאמר **וישלח יעקב מלאכים לפניו**, שהיה עיקר השליחות להישיר דרכו ולכבדו, כשיבוא הוא בעצמו עם כל עושרו וכבודו להראות את פני האדון אחיו. ושהוצרך לזה השליחות, לפי שהיה עשו בארץ שעיר שדה אדום, שהיה שם מושל הארץ, והיה ראוי שבמקומו ובארצו יחניף לו בדברי שלום ואמת.

ואין ספק אצלי שעם זה גם כן כיוון בשליחות השלוחים ההם לרגל מה הוא עושה. כי אם הוא תמיד שוקט ובוטח בארץ שעיר מקום מושבו, יורה שאין לבו להרע, אבל אם יראו שהוא יוצא משם, ובא לנוכח הדרך שהיה יעקב הולך בו, יגלו את אזנו להכין עצמו, כי להלחם בו בא.

וזה טעם **ארצה שעיר שדה אדום**, שציוה אותם ששם ילכו ושם ידברו כל זה. אבל אם לא ימצאוהו בארץ שעיר שדה אדום, לא ידברו אליו כלל, כי אין ראוי להחניף את האויב להיותו מפורסם באיבתו ושנאתו, פן יחשבוהו למורכ לב. ובהיותו בא כנגדו, כבר פרסם שהוא שונא לו ומבקש המיתו, ולכן אין ראוי לדבר לו כלל.

והנה ציוה את שלוחיו, **כה תאמרון לאדוני לעשו, כה אמר עבדך יעקב**, כדי להכניס בלבם שלא היה שולח אליו השליחות הזה מפני מורך לבבו ופחדו ממנו, אלא מפני שהיה אדונו, כי הוא אחיו הגדול ממנו, ויחשב לו לאדון. ולכן הזהירם שיאמרו לו **כה אמר עבדך יעקב**, כלומר, אין הדברים האלה מצדנו, אבל הוא בעצמו שולח לומר לך כן.

ואמר **עם לבן גרתי**, רוצה לומר לא תחשוב שזה לו עשרים שנה שנפרד ממך, הלך מדחי אל דחי ומעיר אל עיר, ועבד אנשים נקלים ונבזים. אין הדבר כן, כי תמיד גר ונתיישב בבית לבן, לא נתיישב עם אדם אחר בעולם, וזה ודאי אינו קלון גם לך, כי לבן אחי אמנו הוא, ואדם גדול ונכבד בארצו הוא, והישיבה בביתו כמו הישיבה בבית יצחק.

ובזה הסיר מלבו הגנות הראשון שמצד הכבוד, שלא יגיע ממנו גנאי למעלתו בהיותו אחיו. וכנגד הגנות השני שאפשר שיחשוב, אמר **ויהי לי שור וחמור**, כלומר אל תחשוב שאני בא אליך עני ואביון וחסר לחם שתתבזה באחוותי, כי הנה יש לי קניינים גשמיים הרבה, עבדים ושפחות, עושר וכבוד אתי, שהם שלמות האדם בחיים זמניים האלה.

ויהי לי שור וחמור - שם המין, כדברי הרב"ע.

והנה שלחתי להגיד כל זה לאדוני ע"י שליחות, כדי שאמצא חן בעיניך כשאלך לראותך ולא אקל בעיניך. כי ממה שתשמע מהשלוחים האלה תדע מענייני עד שאמצא חן בעיניך בבואי לפניך.

ותראה שהשלוחים הלכו, ולא הגיעו לארצה שער שדה אדום לדבר לו, כי כבר מצאו את עשו בדרך, וכפי צוואת יעקב אליהם, לא היה ראוי לדבר לו דבר, ולכן שבו אל יעקב, ואמרו לו: **באנו אל אחיך אל עשו**, רוצה לומר לא באנו אל ארצה שער, אבל באנו אל עשו, לפי שהוא בדרך כבר בא לפניך, כמו שאתה הולך לקראתו, וארבע מאות איש כאדם נכבד וגדול. ולכן לא דיברנו לו דבר מן השליחות כדי שלא לעבור על מצוותיך.

ועם מה שפירשתי בזה הדרך **יותר השאלות הב' והג' והד'.**

והדרך השני

בביאור זה הוא, שיעקב רצה להסיר מלב עשו שנאתו על עניין הבכורה והברכות, ולכן שלח אליו מלאכיו להשתעבד לפניו, כמו שראוי שיעשה הבן הצעיר לאחיו הגדול ממנו, שיכבדהו ויעבדהו כאביו.

והנה שלח שלוחיו שילכו לו אל ארצו, כי עם היות בלתי צריך ללכת שם, היה שולח מלאכיו ושלוחיו לארץ שער מקום מושבו, לבקרו בביתו בארצו. והנה לא הלך יעקב בעצמו, כי לא יוכל לעזוב הנשים והטף, ולכן ללכת לארץ שער היה ראוי לשלוח שלוחים בהכרח. וצווה אותם לאמור **כה תאמרון לאדוני לעשו**, רוצה לומר, שאם יפגשו בדרך אנשי עשו יאמרו שהם לעשו אדוניהם עבדיו משרתיו עושי רצונו, או שהיו שלוחים הולכים אליו, כי בזה יעברו בטוחים, ולא יהרגום אנשי דמים ומרמה אשר עמו.

וצווה אותם שיאמרו: **כה אמר עבדך יעקב עם לבן גרתי**, רוצה לומר, כה אמר יעקב שהוא עבדך, לא גיבור וגדול כמו שחשבת, **עם לבן גרתי**. והודיעו בזה, שלא היה כל זמן הזה בורח מלפניו על ברכותיו, כי אם היה בורח לא היה הולך אצל לבן שהיה קרוב אליו גם כן, ויוכל עשו ללכת שמה כרצונו. אבל הלך שמה לקחת אשה במצות אביו, וזהו **עם לבן גרתי**.

גם הודיעו זה לתכלית אחר, כאומר אם מצאתי און לי, דע לך שלא היה מכוח הברכות שבירכני אבי, אלא **שעם לבן גרתי**. לא יום אחד ולא יומיים, אלא עשרים שנה. וזהו **ואחר עד עתה**. ועם כל זה דבר מעט הרווחתי, **שור וחמור צאן ועבד ושפחה**, מכל דבר חלק מועט, ואשלחה כל זה להגיד לאדוני למצוא חן בעיניך, כאשר תדע שלא הועילו לי הברכות, ולא הרווחתי דבר מכוחם, אלא מכוחי ומיגיע כפי. וכבר נטה **רש"י** לדרך הזה בכללות עניינו, עם היות שלא פירש הפסוקים כן.

וסיפר הכתוב ששבו המלאכים אל יעקב ואמרו לו: **באנו אל אחיך אל עשו וגם הולך לקראתך**. והנראה מהשלוחים שלא היו יודעים משטמת עשו ליעקב, ולכן כאשר הלכו לו ודברו אליו שליחותם, הוא השיבם הנה הוא הולך לקראתו. וחשבו שהיה הולך לכבדו, ומפני זה שבו אל יעקב ואמרו לו **באנו אל אחיך אל עשו**, כלומר למה תקראהו אדוני, והוא אינו אלא כאח אוהב נאמן, כי הנה גם הוא הולך לקראתך, רוצה לומר, לא די שיקבל שליחותיך, אבל גם הוא בעצמו הולך ובא לקראתך לקבל אותך, **וארבע מאות איש עמו** לכבדך.

אבל יעקב שהיה יודע אמיתת הדבר ורשעתו לבדו, לא נתפתה בזה, **ויירא יעקב מאד** מביאתו, **ויצר לו** מארבע מאות איש שהיה מביא עמו, כי ידע כי למלחמה הוא בא. **והותרו בכל אחת מהדרכים האלה שאלות ב' וג' וד'.**

ויירא יעקב מאד ויצר לו... ויצא את הראשון כי יפגשך [לב, ז-ז]

השאלה ה'

ביראת יעקב ופחדו, כמו שנאמר **ויירא יעקב מאד ויצר לו**. והנה הש"י במראה הסולם הבטיחו 'והנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך'. וגם עתה מקרוב בבית לבן אמר לו 'שוב אל ארץ אבותיך ומולדתך ואהיה עמך'. ואיך היה מסופק יעקב בנבואתו? ומהמפרשים אמרו שהיה ירא שמא יגרום החטא, ויעודי הש"י הם כולם על תנאי, כמו שאמר 'רגע אדבר וגו''. וזהו דרך **רש"י**.

או שהיה אפשר שימותו אלה, ויתקיימו ייעודיו בבנים אחרים שיהיו לו אחרי זה, וזה דרך **הראב"ע**.

וההיתר הזה בכללו וחלקיו, אינו נכון מכמה פנים:

- מהם, כי הנה לא יעלה על הדעת שבמעט ימים עד הנה שנאמר לו בבית לבן 'שוב אל ארץ אבותיך ומולדתך', חטא יעקב חטאה גדולה שגרם לבטל ייעודו.

- ומהם, שאחרי בואו משם, פגעו בו מלאכי אלהים. ובעלי הדעת פרשו שבאו ללוותו בארץ. ולא היה, אם כן, נעזב מהש"י.

- ומהם, שאם פחד שמא יגרום החטא, היה ראוי שיזכור זה בתפילתו ויתחרט מחטאו, והוא לא זכר דבר מזה, אלא שלא היה ראוי לכל הטוב אשר ייעדו לא שחטא כלל.

- ומהם, שאם היה ירא שמא יגרום החטא, איך אמר בתפלתו **ואתה אמרת היטב איטיב עמך**. כי הנה תשובתו בצדו, שחטא וגרם לבטל היעוד ההוא.

ומזה כולו ייראה שהיתר **רש"י** אינו מספיק.

ואמנם היתר ה**ראב"ע** הוא גם כן בלתי נכון, לפי שאם היה אפשר שיתקיים היעוד ההוא אף שימותו, מה התועלת בזכירת היעוד ההוא. ועוד, כי איך יתקיים מה שאמר לו בבית לבן 'ואהיה עמך' אם ימותו כל בניו. כל שכן שהכתוב אומר **והכני אם על בנים**, מורה שהוא ימות שם עם בניו בהכרח.

והתימה מה**ראב"ע** שהוא עצמו פירשו כן.

ורב **חסדאי [קרשקש]** כתב בדברו בנבואה, שיעקב לא פחד, כי היה לבו נכון בטוח בה' שלא ייפול ביד עשו. אבל השתדל באופני ההצלה, בהתקינו עצמו לתפילה למלחמה ולדורון.

כי עם היות שייעדו הקדוש ברוך הוא בהצלה, היה ראוי שישתדל בהצלה, משום **"יכול יושב ובטל - ת"ל אשר תעשה"**.

ואין מקום לדעתו זה, לפי שהתורה העידה **ויירא יעקב מאד וייצר לו**, והוא גם כן אמר לו **כי ירא אנכי אותו**. והנה הבוטח בהש"י ומבקש אופני הצלתו, כדי שבאמצעותה יתקיים ייעודו, אין ראוי שיפחד, אבל בשמחה ובטוב לבב ישתדל בו. אף כי המלחמה והדורון הם אופני ההצלה. ואמנם התפילה אינה רק להשיג רצון השם, ואם בטח בייעודו, כבר ידע רצונו ולא יצטרך אל תפילה.

ובכלל שהספק הזה עצום מאוד, איך פחד יעקב, שנראה מפחדו שהיה משים ספק בדברי הנבואה ומה שנאמר לו בה.

השאלה הו'

אם היה יעקב מתיירא מעשו, איך לא החזיקו הקדוש ברוך הוא באומרו לו: 'אל תירא עבדי יעקב כי אתך אני', כמו שנאמר לאברהם 'אל תירא אברם אנכי מגן לך' (בראשית טו, א) וליצחק 'אל תרד מצרימה'. וליעקב עצמו ברדתו מצרימה אמר 'אל תירא מרדה

מצרימה אנכי ארד עמך וגו'. ולא די שלא החזיקו על זה, אבל גם כשהתפלל יעקב עליו **הצילני נא מיד אחי** לא השיבו דבר.

תשובת שאלות ה-ו

פחד יעקב ויראתו מעשו לא היה מחולשת אמונתו ובטחונו בייעודיו, כי באמת לבו בטוח בה'. אבל היה פחדו כדרך הגיבור האמיתי, שבהיכנסו למלחמה יפחד מהמות, וירגיש בסכנה, אבל מפני המעלה יבזה החיים ויבחר המות היפה. וכמו שזכר **הפילוסוף [אריסטו] בספר המדות**.

ומי שיכנס למלחמה לחושבו שלא ימות, לא ייקרא גבור, כמו מי שיתן צדקה להבזות הממון בעיניו, לא יקרא נדיב, כי לא עשה זה לטוב בחירתו, אלא מפני היותו מבזה את הממון. ולכן ראוי לגיבור שיתעצב מן המוות, ועם כל זה יבחר בה מצד המעלה; ולנדיב שיאהב הממון, אבל יתנהג מצד המעלה.

וכן היה עניין יעקב. כי אם היה בלתי ירא ולא מפחד מעשו שיהרגהו ויהרוג את נשיו ובניו, הנה בלכתו אליו לא היה מורה על בטחונו בשם ית' ובייעודיו, כי יהיה הולך אליו לחשבו שיתנהג עמו כאח. אבל עתה, ששער בשנאתו אותו וידע זה בבירור, עד שהכוח החיוני אשר ליעקב התפעל מזה כי ראה ופחד, ועם כל זה שיכלו המנהיג את הכוח המתעורר אשר לו, כמו שראוי לבעל המעלה, גער בו על פחדו, והתאמץ והלך לקראת אחיו. זה באמת הראוי להיקרא מאמין בנבואתו ובוטח בייעוד אלהיו. ואין זה אלא כמו מי שיראה אשה יפה אסורה לו מן התורה, והתאוה אליה בכוח החומרי, אבל שכלו בחשק תורתו, לא יעזוב את הכוח החומרי לרדוף אחריה, אבל ינטה ממנה. שאין ספק שאם לא רדף אחרי התאוה היא, לא היה לו זכות בנטייה ממנה. וכמו שאמרו לא יאמר אדם אי אפשר לאכול חזיר וכו'.

הנה, אם כן, פחד יעקב היה מהכרח החומר, וביטחונו היה מפאת שכלו להבטחתו בייעודיו. כי אילו לא היה בוטח, היה מבקש אופנים אחרים להצלתו: בריחה, או אסיפה לעיר דלתיים ובריח. ובין זה וזה ישלח אל יצחק אביו שישמע אליו עשו.

והוא לא חשש לדבר מזה, אבל **לן בלילה הוא במחנה**, כי לא ירא מעשו. והלך כנגדו כי היה בוטח בה' ובייעודיו. וזה הדרך האמיתי בהיתר הספק הזה.

וכבר נמצא אצלנו דומה לו כל היום: שבהיות חולה, חכם אחד יודע בטבעו, יבחר לקחת סם משלשל, יודע בודאי שיועיל לו בהרקתו. ועם כל זה יתפעל חומרו וטבעו, תסמר שערת בשרו בלקיחתו.

כן היה פחד יעקב כפי חומרו ואמונתו ובטחונו כפי שכלו ואמונתו. ומפני שהיה יעקב בוטח בייעודיו, לא הוצרך ית' להבטיחו עוד ולחזקו לאמור אל תירא יעקב כי אתך אני. לא מפני

שהיה פושע בברית שכרת עם לבן, ולא בדבר אחר, כמו שחשב הרמב"ן חלילה וחס, כי יעקב תמים היה בדרכיו, אלא שהוא לא היה מסתפק בהבטחתו. ולכן לא הוצרך להבטיחו עוד.

הותרו במה שפירשתי בזה שאלה ה' ו'.

השאלה הז'

במה שחצה הצאן והבקר והנפשות לשתי מחנות, כי מה הועיל בזה שעשה, ואיך אמר **אם יבא עשו אל המחנה האחת והכהו והיה המחנה הנשאר לפליטה**, כי אם היה מכין עצמו להילחם, מוטב שיהיה המחנה הנשאר לפליטה, כי ילחמו יותר בחזקה בהיותם רבים מבהיותם מעטים. כל שכן שהנה, כמו שיזכור הכתוב, כאשר בא עשו, כולם היו במחנה אחד לא בשנים, ולכן באה לאה וילדיה והשפחות וילדיהן ורחל ובנה באחרונה, שהיו שם כולם יחד. וגם בהעברת יבוק לא היו שני מחנות כי אם אחד, וכמו שאמר הכתוב **ויקח את שתי נשיו ואת שתי שפחותיו ואת אחד עשר ילדיו ויעבירם ויעבר את אשר לו**, שהיו כולם יחד.

תשובת שאלה ז'

ולפי שראוי לכל אדם שלא יתרפה ביום צרה, אבל שישתדל בהכנות הראויות שיגיע למבוקשו, ושלא יסמוך במעשיו על הנס מבלי השתדלותו, לכן זכר הכתוב כל מה שעשה מההשתדלות בזה. אם ראשונה שחצה את העם אשר אתו, והצאן והבקר והגמלים לשני מחנות.

והנראה לי בזה הוא, שיעקב עשה שני מחנות מכל העם אשר אתו מהצאן והבקר והגמלים ושאר המקנה. אבל לא שם נשיו וילדיו כי אם במחנה האחד מהם בלבד, שהפריד אותם המחנות מרחק רב זה מזה. גם עשה בזה התחכמות אחר, שהעביר המחנה האחד מהם, רוצה לומר אותו שהיו בו נשיו וילדיו, את מעבר יבוק, והוליך אותם אחר הנחל, שהוא הצד האחר ממה שהיה מחשבתו שיבוא עשו. כי עשו היה אפשר שיבוא מהצד האחד מהנחל או מהצד האחר ממנו. ויעקב שם המחנה שלא היו בו נשים ולא ילדים מהצד שהיה יותר אפשרי וקרוב כפי מחשבתו שיבוא עשו, והמחנה האחר שבו היו הנשים והבנים העביר בלילה מעבר הנחל, והניחם שם, בחשבו שאם יבוא עשו אל המחנה האחת היותר מוכנת כפי מחשבתו, והיא אשר לא היו בו נשיו וילדיו, שעשו יתעסק עם העם אשר בו, שילחמו עמו להציל את המקנה, ויגזול את הרכוש אשר שם. ואולי יחשוב ששם כל רכושו ואין לו דבר אחר זולתו, ובזה יעבור זמן, ויהיה המחנה הנשאר אחר הנהר - אשר שם הנשים והילדים - לפליטה. כי יהיה להם פנאי לברוח, או לא ייתן לב עשו אליהם. והם היו עיקר הבית, לא הרכוש.

ולפי שהיה יעקב מפחד שמא יבא עשו מהצד האחר של הנחל, ויפגוש במחנה הנשים והילדים, הפך רצונו, הוצרך להפיל תחנתו לפני אלהיו שיציל אותו מחנה העיקרי מיד עשו, כי ירא אותו פן יבוא ויכה אם על בנים, ששם היו כולם.

ומחשבות האל כולם לטובה על יעקב, שסבב שיבוא עשו מהצד שהיה שם מחנה הנשים והילדים באופן שראה את כולם. ובמקום שהיה כבר חפץ יעקב שייקח עשו ויגזול המחנה האחד הבלתי עיקרי ויתפייס בו, לא היה הדבר כן, כי שני המחנות היו לפליטה, לקיים 'רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום'.

הנה התבאר מזה שעכ"פ עשה יעקב שתי המחנות, ושלא העביר הנחל כי אם אחת מהם, אותו ששם נשים וילדיו, ושאותה מחנה פגש עשו, ושניהם יחד היו לפליטה. ואחר כך כאשר עבר עשו לדרכו, התחברו המחנות והיו לאחדים בידו של יעקב.

והותרה בזה השאלה הז'.

השאלה הח'

בתפילתו: **ויאמר יעקב אלהי אברהם.**

ויקשה בזה דברים:

ראשונה, ויאמר - והיה ראוי לומר **ויתפלל יעקב**, או **ויצעק יעקב וגו'.**

ושנית, באומרו **אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק**, ה' האומר **אלי וגו'.** כי למה ייחס שם אלהים לאבותיו. ושם ה' לעצמו?

ורש"י כתב שהם שתי הבטחות.

ואין הדבר כן, כי כאן לא זכר דבר מהבטחה ההיא, ונזכרה אחרי כן.

ושלישית, למה זכר ראשונה היעוד המאוחר, שאמר לו כשיצא מחרן לשוב לארצו, ובאחרונה זכר היעוד הראשון, באומרו 'ואתה אמרת היטב איטיב עמך'. והיה לו לזכרם ראשון ראשון.

ורביעית, למה לא זכר מה שנאמר לו במראת הסולם 'והנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך והשיבותיך אל האדמה הזאת'. כי באמת זה היעוד היה היותר חזק מכל הייעודים האחרים.

השאלה הט'

י ויאמר יעקב אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק
ה' האמר אלי שוב לארצך ולמולדתך ואיטיבה עמך:
יא קטנתי מכל החסדים ומכל האמת אשר עשית את-עבדך
פי במקלי עברתי את-הירדן הזה ועתה הייתי לשני מחנות:
יב הצילני נא מיד אחי מיד עשו כי-ירא אנכי אתו פן-יבוא והכני אם על-בנים:
יג ואתה אמרת היטב איטיב עמך ושמתי את-זרעך כחול הים אשר לא-יספר מרב:

כי הנה יקשה זה מפנים:

ראשונה, שאחרי אותו ייעוד שזכר **שוב לארצך ולמולדתך ואיטיבה עמך**, לא נתמעטו זכויותיו ולא עבר במקלו את הירדן, שהוא פירוש **קטונתי לדעת רש"י**.
ואם יפורש כפי **הרמב"ן**, קטון אני מהיות ראוי לכל החסדים, ולא יהיה מתייחס לתחילתו, כי איך יאמר אדם לאלהיו אחר שעשית עמי מה שלא הייתי ראוי אליו, תן לי עתה מה שאינני ראוי אליו גם כן. כי לאו כל שעתא ושעתא מתרחיש ניסא. ואם לא כן, ימשך שמי שיעשה הטבה אחת, יתחייב לעשות אלף אלפים הטבות.
ושנית באומרו **הצילני נא וגו'** איך הוציא התולדה הזאת **מקטונתי מכל החסדים**, שתמיד כפי כל הפירושים לא תתייחס אליו.
ושלישית באומרו אחר **הצילני נא, ואתה אמרת היטב איטיב עמך**, כי הנה ראוי שיסמוך ההבטחה הזאת לקודמת, ועל שתיהן יאמר הצילני נא, שהיא התפילה שהתפלל.

תשובת שאלות ח'ט'

והסתכל בדברי התפילה **ויאמר יעקב אלהי אבי אברהם וגו'**, כי כאשר גופו של יעקב פחד ונתיירא מעשו והאנשים הבאים נגדו, אמר יעקב כפי שכלו ואמונתו והבטחתו לעצמו ולגופו, אל תירא ואל תחת, כי יש ה' בקרבנו ומה יעשה לי אדם. לכך לא אמר ויתפלל, ולא יצעק, אלא **ויאמר יעקב**, כאלו הוא אמר לטבעו כן, והוא ישיב אמריו.
ויהיו דבריו מכוונים נגדו יתברך, **אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק**, רוצה לומר שבזכות אבותיו היה ראוי שיעשה עמו הקדוש ברוך הוא חסד כפי הדין, כי אין ראוי שאבותיו אשר התהלכו לפניו ילדו לריק ויגעו לבהלה.
ואמנם מצד עצמו אמר, **ה' האומר אלי וגו'**. כי הנה היה מבקש ממידת הרחמים לא ממידת הדין, שלא יספיק זכותו לכך.
ואמנם אמרו **קטונתי מכל החסדים וגו'**, אפשר לפרש לתת טעם למה ישאל ממידת הרחמים ולא ממידת הדין ככל אבותיו, ואומר שהיה זה לפי שקטון הוא מהכיל שיבקש ממידת הדין, כי זכור היה שבמקלו כעני ודל עבר את הירדן, ועכשיו היה לו כל כך מהרכוש, שעשה ממנו שני מחנות כמו שזכר.

אבל היותר נכון אצלי הוא, שזכר ההבטחה שהבטיחו יתברך בצאתו מבית לבן. וזהו **'האומר אלי ברחמיו וברוב חסדיו 'שוב לארצך ולמולדתך ואיטיבה עמך'**, כי עם היות שלא נאמר שם אלא 'ואהיה עמך' הנה יעקב זכר דברי נבואתו כפי מה שהבין שהיה, 'ואיטיבה עמך' שחשב שהנה ההטבה הזאת, אין ראוי שיחשוב שהייתה ברבות הקניינים, צאן ובקר ועבודה רבה, כי הנה כבר היו לו מהטובות ההן יותר מן הראוי בערכו, וזהו **קטונתי מכל החסדים ומכל האמת אשר עשית את עבדך**, והראיה כי במקלי עברתי את הירדן הזה, כשיצאתי מבית אבי, ועתה נתעשרתי כל כך שעשיתי מאשר לי שתי מחנות.

הנה אם כן, אין ההטבה שייעד ריבוי הקניינים, כי מה ייתן ומה יוסיף לי עוד. לכן **הצילני נא** וגו', כי זאת תהיה ההטבה האמיתית בשמירת בני ונשי. ואפשר עוד לפרש שהוא סמוך **להצילני נא**. רוצה לומר כיון שאתה הבטחתי ואיטיבה עמך.

ואין ראוי לפרש על טובת העושר והקניינים יהיה נא מחסוך לקיימו בשמירת בני ונשי, כי הנה עתה הייתי לשני מחנות והם שתי המחנות אשר עשיתי. ולכן לא אשאל ולא אנסה את ה' שישמור שניהם, אבל שאלתי ובקשתי היא שתצילני נא מיד אחי מיד עשו, שלא יבוא כה. **כי ירא אנכי אותך**, רוצה לומר כי ירא אנכי **אותך המחנה** פן יבוא עשו עליו, ואז בהכרח יכני, כמו שיכה האדם את האם הרובצת על הבנים או על האפרוחים או על הביצים, כי ככה אשים אני גופי עליהם. ואם יהרוג אותם, אותי יהרוג ראשונה. ואיך יהיה הדבר הרע הזה, 'ואתה אמרת' במראות הסולם אתה מעצמך מבלי בקשתי אמרת 'היטב איטיב עמך ושמתי את זרעך כחול הים אשר לא יספר מרוב'. ולכן עליך מוטלת שמירת המחנה הזה שאני בו, כי אם יעודך יתקיים, גם כן יהיה בבני כמו שיהיה בי.

הנה התבאר למה זכר יעקב ראשונה ההבטחה האחרונה, שהיה מפני שכוחה היה יותר קרוב ושלא יוכל אדם לומר שכבר נתקיימה. והנה לא זכר מה שנאמר לו במראת הסולם 'והנה אנכי עמך ושמרתך בכל אשר תלך והשיבותיך אל האדמה הזאת'. לפי שחשב יעקב שכבר נתקיימה בו ושכבר שב אל האדמה, כי הוא כבר היה בגבול ארץ כנען כדעת **רש"י**, אבל כבר זכר אותו יעוד 'ואתה אמרת היטיב איטיב עמך', שנכלל במה שנאמר לו שם. כי עם היות שלא נאמר לו שם בזה הלשון, הנה נכלל במה שנאמר לו 'והיה זרעך כעפר הארץ וגו' והנה אנכי עמך'. והתבאר גם כן מאמר **קטונתי מכל החסדים וגו'**. **והותרו שאלות ח' וט'.**

השאלה הי'

באומרו **וילן שם בלילה ההוא ויקח מן הבא בידו מנחה**. והיא, כי מה עניין הלינה אצל הדורון, ולמה לא עשאו קודם הלינה. ולמה סידר הזכרים לעומת הנקבות לכל מין ומין, האם להחיות זרע על פני כל הארץ היה צריך עשו הדורון הזה, או למה סדרו יעקב בזה האופן.

תשובת שאלה י'

והנה אמר אחרי זה **וילן שם בלילה ההוא** לשתי תכליות: **האחת** להודיע ביטחונו של יעקב, שלא ברח ושלא נאסף אל עיר סוגרת ומסוגרת, כי בהיותו בוטח באלהיו לן שם בלילה ההוא בהיות עשו קרוב אליו, ולא ירא ממנו.

והשנית להגיד שכאשר כלו תפלותיו, חשב בלבו שיענהו השם אז בעת צרתו במראה או בחזיון לילה, ויחזקו בהבטחתו ויודיעהו את אשר יעשה, ולכן לן שם בלילה ההוא, והכין עצמו לנבואה, אבל לא נגלה עליו אז האלהים.

אולי שהיה זה בעבור ששלח מלאכים לעשו ונשתעבד אליו, באומרו **כה אמר עבדך יעקב**. ודרשו עליו: עובר ומתעבר על ריב לא לו.

גם אפשר שנתייחס לו אשם במה שחצה את אנשיו וקניינו לשני מחנות, כאלו היה מעצור ביד השם להושיע שניהם יחד, וכמו שהיה.

ומפני זה, וגם מפני שיעקב ישתדל בענין הדורון שהיה נכון בעיני האלהים לתיתו לו, לכן לא הבטיחו עוד. ומפני זה לא באתהו הנבואה בלילה ההוא. אמנם באה לו בלילה אחריו, וכמו שיתבאר.

והותרה בזה השאלה הי'.

השאלה הי"א

במה שצווה יעקב לעבדיו **כי יפגשך עשו אחי וישאלך לאמר למי אתה וגו'.**

והיא, כי אולי לא ישאלהו דבר מזה, האם יחדלו מלתת את המנחה בעבור שלא שאל כל השאלות ההן? והנה המוליך מנחה אל פני האדון לא יקווה שישאלוהו למי אתה מביא זה, אבל שהוא מעצמו יגיש לפניו מנחה ויאמר: מנחה זו שלוחה מאת פלוני אליך השר. ולפי דברי יעקב, אם עשו לא ישאל, לא פירש מה יעשו הם.

תשובת שאלה י"א

והנה ראה יעקב לשלוח מנחה גדולה לעשו כדי לשמחו במתנתו, וכדי להראות לו את כבוד עשרו. כי בהיותו שולח מנחה כזאת, מורה שיהיה רכושו רב, ואוהבי עשיר רבים. גם נתכוון שהיה ראוי לתת לעשו מתנה בעין יפה על הבכורה אשר נתן לו, כי בשעת המעשה לא נתן לו אלא לחם ונזיד עדשים.

ולכן **לקח מן הבא בידו מנחה לעשו אחיו**. רוצה לומר, אם כפי מעלתו שהיה עשו שר וגדול, ואם להיותו אחיו ולהתנצלותו ממה שלא שלח לו דברים אחרים יותר יקרים מזה, אמר **מן הבא בידו**, כי כך דרך שולחי מנחה שיאמר שלא ישלחוהו כפי כבוד השר שהובאה לו כי אם מהבא בידו והנמצא אצלו.

והנה שלח הזכרים עם הנקבות במספרם כמשפטם, כדי שיראה עשו וירצה שיהיה הדורון תמיד קיים לכבוד ולתפארת, ולא יערב בם מקנה אחר, וככה יהיה לרצון תמיד לפניו. ואולי ישלח השם ברכה בבהמות ההן, וידגו לרוב, ובזה תתמיד האחוה בין אחים.

וכדי שעשו ישער תכונת המנחה מסודרת בחכמה ודעת, צווה יעקב את עבדיו **וריווח תשימו בין עדר ובין עדר**, כדי שיהיה שהות לעיין בזיווגים ההם עם שביעת עינו של רשע.

ויצו את הראשון... ויותר יעקב לבדו [לב, יז - כד]

לפי העניין בעצמו היה מורה שמנחה היא שלוחה, לכן הזהיר יעקב את הראשון **כי יפגשך עשו אחי ושאלך לאמר למי אתה, ואין הכוונה שישאלוהו השאלות האלו כולם יחד למי אתה ואנה תלך ולמי אלה לפניך**. ויהיה הווי"ן האלה במקום **או** ונקראו וא"ו המחלוקת, כמו 'ומקלל אביו ואמו'. כי חשב יעקב שאלו היו שאלות ראויות לשאל כפי הנהוג, והזהירם שבהיותו שואל אחת מהשאלות האלה, ישיבוהו כל מה שאמר **לעבדך ליעקב מנחה היא שלוחה לאדוני לעשו**. וצוה את הראשון שיאמר **והנה גם הוא אחרינו**, כדי להגדיל את הדורון, כאומר ולא זו בלבד היא המנחה. וכן צוה את השני גם את השלישי שיאמרו כולם. וזהו **כדבר הזה תדברון אל עשו במוצאכם אותו**, רוצה לומר כאשר ישאל לכם השאלות שזכר.

והיה מחכמת יעקב בצוואה הזאת מה שאומר, שמפני שהוא היה ירא אם הייתה כוונת עשו להרגו ולהלחם בו אם לא, עשה זה הניסיון מהמנחה. ולא צוה את עבדיו שיוליכוהו אליו ויתנוה לו, אבל שילכו לדרכם לפניו, ואם הוא ישאלם השאלות ההן שזכר, מורה שחפצו ללקחה וכוונתו להשלים עמו, ואז יאמרו לו **מנחה היא שלוחה וגו'** ויתנוה לו. אמנם אם הוא ברשעתו וזדונו לא ישאלם דבר בראותו שהיה בסדר מנחה, אות היא שכוונתו רעה ולהלחם הוא בא כנגדו, ולכן צוה שלא יתנו לו דבר, אבל יעברו לפניו וילכו לדרכם, ואין מעצור ביד השם מהושיע. וכן היה שלא שאלם דבר ולא נתנו לו את המנחה כלל, עד שאחר כך שאל ליעקב: **מי לך כל המנחה הזו אשר פגשתי**.
והותרה בזה השאלה הי"א.

השאלה הי"ד

במה שזכר בהעברת הנהר שלוש העברות, **ויעבור את מעבור יבוק, ויקחם ויעבירם את הנחל, ויעבור את אשר לו**. והראשונה מהם ייחס לעצמו בלבד, והשנית לו ולהם יחד. והשלישית ויעבר את אשר לו - יחסה להם ולא לו.

תשובת שאלה י"ד

וסיפר הכתוב שעברה המנחה על פניו, לפי שהוא ציוה אליהם שילכו לאיטם ולא יתרחקו, והוא ילך סמוך אליהם, לא דרך יום כמו **שפירש"י** על עברו לפני, אלא כמעט אחריהם. כי חשב יעקב ללכת הוא לבדו לראות את עשו סמוך לקיבול המנחה, כדי שימצאהו בשמחה ולא יעבור עליו זמן, באופן שלא ישכח כל השבע ולא יעבור עת הרצון. האמנם לן בלילה ההוא במחנה היותר עיקרי ואהוב אצלו, ששם נשיו וילדיו, כי המנחה האחר כבר הרחיקו משם בלילה ההוא. ולהסתיר העניין לקח את נשיו וילדיו ויעבירם את

הנחל. האמנם היה כל כך נפשו קשורה בנפשם, כי לבדו הוא עבר את מעבר יבוק לראות הגבהו המים, כי יותר רצה לסכן עצמו מלסכן אותם באותה העברה. ועל זאת ההעברה הראשונה אמר בלשון יחיד **ויעבור את מעבר יבוק**, ואחרי כן שהיה המעבר בטוח, לקח אותם אחד אל אחד והעבירם, ועל זה אומר שנית **ויקחם ויעבירם את הנחל**, כי לקחם על זרועותיו והעבירם שם.

ואמנם הרכוש והמקנה אשר לו במחנה ההוא, לא העבירו יעקב בעצמו, כמו שהעביר את הנשים ואת הילדים, אבל העביר הכל במצותו על ידי עבדיו. ועל זה אמר **ויעבר את אשר לו** שהעבירו על ידי צווי ביד עבדיו.
והותרה השאלה הי"ד.

ויותר יעקב לבדו... וישא עיניו וירא [לב,כד-לב]

השאלה הט"ו

באומרו שלחני כי עלה השחר, ויאמר לא אשלחך כי אם ברכתני, והוא מה שאמרו **חז"ל** וכי גנב היה, שלא היה יכול להתעכב אחר עלות השחר? ואם הוא רוצה להרוג את יעקב, והכהו בכף ירכו, איך היה שואל ממנו שיברכהו, ומה היא הברכה אשר יברך האדם לאויבו.

השאלה הט"ז

בשאלת יעקב למלאך **מה שמך** ובתשובת המלאך **למה זה תשאל** לשמי. כי הנה יעקב לא היה צריך לדעת את שם המלאך, והמלאך לא היה לו להעלים ממנו שמו, וכאשר השיבו **למה זה תשאל לשמי**, מדוע לא אמר לו יעקב: לפי שאתה גם כן שאלת על שמי. ואם אני לא כחדתי שמי ממך, למה אתה מכחד שמך ממני. **והרלב"ג** כתב שמהות המלאך אינו מושג ואינו מעניין הדברים.

תשובת שאלה ט"ו-ט"ז

צריך לבאר ראשונה העניין הזה על פי הפשט והמשל הנגלה, ואחר כך אחקור במה שיורה וירמוז עליו.

זכר הכתוב שיעקב נשאר יחידי שמה. כי הוא אחרי שהעביר את נשיו ואת ילדיו חזר לצוות על העברת כל אשר לו, והיה שם עד שעבדיו העבירו הכל, ומפני זה נשאר לבדו מעבר הנהר. וזה עניין מה שאמרו **ז"ל** שחזר על פכים קטנים, כי היה בעיניו כל הרכוש כפכים קטנים ביחס הנשים והבנים.

ובהיותו יחיד שם ראה איש אחד שנאבק עמו, והתמיד בעמל ההוא עמו כל הלילה עד עלות השחר. והיה ההתאבקות הזה, שדרך האנשים הצוחקים ומתאבקים זה בזה

בידיהם וזרועותיהם לראות איזה יגבר. כי **ויאבק** הוא כמו ויתעפר, לשון אבק שמעלים אבק ברגליהם, או ענינו ויתקשר או ויתחבק, כדברי המפרשים. ולפי שהגיבורים בהתאבקות הידיים יגברו אז ביכולת ועצמה, שייקחו את המנגד בזרועותיהם ופילוהו ארצה, או יגברו עליו בערמה שיכו ברגליהם ברגלי המנגדים או בשוקיהם, באופן שייכשלו ויפולו. ונקרא זה בלשון עם לועז **סאני"קדילי"א**.

לכן זכר שראה האיש ההוא שנאבק עמו שלא יכול לו, רוצה לומר שלא יכול עם יעקב להפילו ארצה בעצמה וברוב כוח, כי היה יעקב אמיץ ממנו, ואז בקש לזה ערמה ותחבולה, לגעת בכף ירכו של יעקב, באופן שייכשל יעקב ויפול לפניו. וזהו אמרו **ויגע בכף ירכו ותקע כף ירך יעקב בהיאבקו עמו**, שעניינו כמו שפירש ה**ראב"ע** שסרה כף ירך יעקב ממקומה. ושהיה מכוח יעקב כל כך, שעם היות שתקע כף ירכו, לא נפל ולא נפרד האיש ממנו, אבל תקע ירכו בהיאבקו עמו, כלומר בהיות על כל פנים יעקב מתאחד ומתאבק עמו, כי לא יכול המלאך לא להפיל יעקב ארצה, ולא להפריד מבין זרועותיו מידי אביר יעקב.

וכאשר התארך הזמן כל כך שכבר עלה עמוד השחר, אמר ליעקב **שלחני כי עלה השחר**, רוצה לומר ואתה צריך ללכת לדרכך כי עשו יבא במהרה, על כן להנאתך ולטובתך איעצך שתשלחני ותלך לדרכך.

אבל יעקב השיבו, **לא אשלחך כי אם ברכתני**. וענין הברכה הזאת הוא שיודה שהוא היה מנוצח ממנו ויעקב היה מנוצחו. כי זאת היא הברכה בין המתאבקים. או שיפיל האחד את חברו ארצה ואז הוא הגובר עליו, או שחברו יברכהו ויודה שהוא גיבור ממנו, שאז אין צריך התאבקות עוד וילך לו.

וכן עשה זה האיש המתאבק עם יעקב שם, שאמר לו מה שמו, ואמר לו **לא יעקב יאמר עוד שמך** מלשון עקב, כי עתה התחזקת עלי בזרועותיך, אבל תקרא ישראל, **כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל**. רוצה לומר, ביכולת וכוח גדול שרית ומשלת עלי להחזיקני בעל כורחי, ולא בערמה כמוני גברת עלי. ואמר **עם אלהים ועם אנשים** לפי שהוא היה מכלל האלהים, רוצה לומר מלאך עליון כפי האמת, ומכלל האנשים כפי הנראה. ובזה גילה לו שלא היה איש בהחלט, כי אם מכלל הנבדלים. או שאמר **כי שרית עם אלהים** במה שגברת עלי, **ועם אנשים** עם אחיך עשו בלקחך את ברכתנו ויכולת לעשות כל זה.

והנה ראה יעקב גם כן לשאול מה שמו גם כן, לפי שכאשר ידע שהוא מלאך אלהים נכספה וגם כלתה נפשו לדעת אם נפקד עליו מלאך של רחמים, או מלאך אכזרי ישולח בו. האמנם לא אמר למלאך מה שמך, כמו שהוא אמר אליו, אלא בלשון מוסר וכבוד אמר לו: **הגידה נא שמך**, רוצה לומר, בבקשה ממך אדני שתגיד לי שמך, והמלאך השיבו: **למה זה תשאל לשמי**.

והנה אמר זה, לפי שדרך הלוחמים כשינצחו ויתפשו זה את זה, שיהיה המנוצח משתעבד ונכנע למנוצח אותו, וכאשר ייתן לו המנוצח רשות ללכת לדרכו, הנה המנוצח יודיעהו שמו כדי שיוכל המנוצח לקראו בכל עת שירצה, ויהיה המנוצח חייב לבא לפניו כשיקראהו. ולזה חשש המלאך שמא יעקב היה שואל שמו לזה התכלית, שיוכל לקראו כשירצה והוא יבוא לפניו כעבד לפני אדוניו. ויען לא יאות זה במלאכי עליון, כי איך ישתעבדו אל בני אדם, לכן אמר לו **למה זה תשאל לשמי** האם חשבת שאבא כשתקראני, זה בלתי אפשר, ולכן ברך אותו שם, לומר כי לא יבוא עוד אליו לברכו פעם אחרת.

או שאמר לו זה, כאומר התחשוב שאני אשנה את שמי כאשר אני שניתי שמך אין זה. והרמב"ן פירש **למה זה תשאל לשמי**, כי אין לך בידיעת שמי תועלת, יען כי אין היכולת בלתי לה' לבדו, אם תקראני לא אענך ומצרתך לא אושיעך, אבל עתה אברך אותך כי כן צויתי גם נכון הוא.

ובמה שפירשתי בזה הותרו השאלות הט"ו והי"ו.

השאלה הי"ז

למה זה נבהל יעקב מאותה המראה, וקרא שם המקום ההוא **פניאל**. והלא כבר ראה מראת הסולם ומראות אחרות בבית לבן ולא נבהל, ולא אמר **כי ראיתי אלהים פנים אל פנים ותנצל נפשי**, כמו שאמרו במראה הזאת.

השאלה הי"ח

אם היה האבקות הזה שנאבק האיש ההוא ליעקב במראת הנבואה או בהקיץ? אם היה במראה, כדעת **הרב המורה**, יקשה למה קרא **שם המקום פניאל כי ראיתי אלהים**, והוא לא ראה דבר בפועל ובהקיץ? ולמה אמר **ותנצל נפשי**, האם מפני הדברים שיראה האדם בחלומו יפחד מהמות? ולמה כאשר זרח השמש היה צולע על ירכו אם לא קרה לו דבר בהקיץ,

וכבר הקשה הרמב"ן על הרב על זה בפרשת 'וירא אליו'.

ואם נאמר שהיה בהקיץ כל זה, יקשה מי הגיד ליעקב שהיה מלאך, שאמר **ראיתי אלהים פנים אל פנים**, אולי היה אדם כמוהו?

תשובת שאלות י"ז-י"ח

הסבר רמב"ם ורמב"ן לפרשת ההיאבקות

ואמנם אם היה העניין הזה במראה הנבואה או בהקיץ, כבר ידעת דעת **הרב המורה** בפרק מג ח"א שהיה זה כולו במראה הנבואה, ושהייתה הנבואה הזאת כלל ופרט, כי בתחילה סיפר בכלל שיעקב הלך לדרכו ויפגעו בו מלאכי אלהים, ואחר כך סיפר איך קרה זה בפרט, ואמר ששלח יעקב מלאכים לעשו, וענין השליחות הראשון והמנחה, ושנשאר יחידי בלילה והתאבק איש עמו, וזו היא ענין הנבואה.

והנה הרמב"ן הקשה עליו ואמר, אם היה זה במראה הנבואה, איך בבוקר היה צולע על ירכו.

ואני כבר כתבתי כי אותו ספק אין היתירו ממה שיקשה, לפי שכבר נראה התפעל כלי הנפש מהדמיונים שהם יגיעו כלי הנפש להנעה מה. הלא תראה שיחלום החולם ששוכב עם אשה, ומאותו חלום יראה קרי כאלו היה עושה אותו פועל בהקיץ. ואחר שהוא נופל ממקום גבוה, ויתנועעו איבריו כלם תנועה חזקה בשינה, עד שייקץ מאותה תנועה. וכל זה נראה מן החוש, לכן לא ירחק שבהיות יעקב בחלום נבואתו רואה ההתאבקות ההוא, ושנגע בכף ירכו, התפעל כל כך טבעו מפני הרושם שעשה בו דמיונו באותו חלום שהכלים הגופניים נפגעו בזה, ונשאר צולע על ירכו, וכמו שזכרתי שם.

וכן זכרו הרלב"ג במקום הזה גם כן.

הנה אין בזה ספק על הרב המורה.

אבל אני מצאתי על דעתו ספק אחר יותר עצמי וחזק, והתימה מהרמב"ן איך לא הרגיש בו. והוא, שאיך יאמר הרב [המורה] שהמראה הזה כלל ופרט, והנה מה שאמר 'ויעקב הלך לדרכו ויפגעו בו מלאכי אלהים', ואמר 'מחנה אלהים' - זה היה במקום שנקרא מחניים. ואמנם ההתאבקות שהוא הפרט היה בפנואל. והם שתי מקומות נבדלים זה מזה, ויתחייב ממנו שלא היו המעשים שנעשו בהם אחד אלא מתחלפים, ואין המראה אם כן כלל ופרט כמו שנאמר.

הסבר רלב"ג לפרשת ההאבקות

ואמנם הרלב"ג כתב גם כן שהיה זה במראה הנבואה, אבל ערב בזה דברים אחרים שהם בלתי מסכימים בהיות הדבר נבואי.

וזוהו שהוא כתב שהיה להאבקות הנראה בעת השינה שלוש סיבות:

האחד חוזק הדבקות שהיה ליעקב עם זה המלאך.

והשנית מה ששוטטה בו מחשבתו בהקיץ להמציא תחבולות להפיל עשו אם יבוא עליו להכותו.

והשלישית הכאב שנתחדש לו בשינה בכף הירך.

וביאר הסיבה השלישית, באומרו שכבר יתעורר הדמיון מהדברים כל כך שיתפעל מהם הטבע, לזה ייקחו הרופאים ראייה חזקה מחלומות החולה על הליחה הגוברת. והמשל - יגע החולה בדבר קר, יחלום שהוא נכנס במים קרים, או שירד עליו הקרח והכפור. ואם יגע בדבר חם - יחלום שהוא באש או שהשמש מכה עליו ומה שיידמה לזה. ולזה כשיגבר המותר הזרעי באדם ויתעורר לצאת, יחלום שהוא שוכב עם אשה. וזה מבואר בחוש.

וככה כשיתחדש לאדם כאב בעת השינה בסיבה טבעית או מקרית איזו שתהיה, יחלום שהוא ילחם עם איש אחד ויכהו במקום אותו הכאב. ובהיות העניין כן, כבר אפשר שקרה ליעקב מהעמל אשר יעמול בהעברת כל אשר לו בנחל ומקום המים ההם, שנתחדש לו כאב מזה בכף הירך בעת השינה, ולכן נדמה לו בחלומו שהתאבק עם איש ותקע כף ירכו בהיאבקו עמו, זהו דעתו במלותיו.

ואתה רואה שבדעתו קשיא רישא אסיפה, כי אם הייתה המראה נבואית, לא נתחדשה לו מהקור והעמל שלקח בהעברת הנחל והכאב שבדרך טבע נתחדש משם. ואם הוא חידוש כפי הטבע, לא ייפול דמיון הנבואה. אלא שכוונתו היא באמת הסיבה האחרונה שזכר, ושאר הסיבות היו הסברת פנים לפרסום ולא מלבו.

הסבר אברבנאל לפרשת ההיאבקות

ואשר אחשבהו אני בזה הוא, שזה קרה ליעקב בהקיץ ולא בחלום. ולכן אמר הכתוב **ויותר יעקב לבדו**. ואם היה בחלום, מה לו שיהיה יחידי או בחברה. אלא שהוא בהיותו שם יחידי נראה לו בנבואה מוחשת מושגת לחושיו, על הדרך אשר זכרתי בפרשת וירא אליו ה', שהיה איש מתאבק או מתקשר עמו, משתדל להתגבר עליו ולהפילו ארצה להרגו, ולא יכול לו, וכמו שנזכר במראה.

וחז"ל אמרו שהיה זה שרו של עשו. ואין ראוי שיובן מדבריהם שהיה לעשו בפרטיותו ואישו שר בשמים, כי הנה יתחייב שיהיה כן לכל איש ואיש, ויהיו אם כן השרים העליונים בלתי בעלי תכלית, כמספר האישים אשר עברו ושיעברו עוד כל ימי הארץ.

אבל דעתם כדברי **הראב"ע**, שיש לכל עם ועם שר ומזל בשמים, ולאומות אדום אשר עשו התחלתה, היה שר גם כן, כמו שנזכר בדניאל שר מלכות יון, שר מלכות פרס. ואותו שר המיוחד לזרע עשו ואומתו, אמר שנראה הלילה ההוא ליעקב, והיה זה בהקיץ בנבואה מוחשת. ותכלית הנבואה ההיא היה, להבטיח את יעקב שלא יירא מעשו אחיו, ולכן הראהו מתאבק עמו כאדם, רוצה להתגבר עליו וגם להמיתו, ושלא יכול לו, לפי שהקדוש ברוך הוא לא יספיק בידו ולא יניחהו להרע עמו.

והראהו עוד שנגע בכף ירך יעקב, שהוא רמז לזרעו שכבר יוכל להרע לזרעו. כי הירך יאמר על הזרע, כמו שנאמר יוצאי ירך יעקב. והודיעו שיכה ויגע בזרעו של יעקב ובבניו בהיאבקו עמו, רוצה לומר כל עוד שיהיה זרעו של יעקב בתוך בני עשו. אבל שכבר יבואו ימים שישאל זרע עשו רשות והצלה מזרע יעקב, ויאמר **שלחני**, כעבד השואל רשות מאת רבו, וזה יהיה **כי עלה השחר**, וזה יהיה לזמן הגאולה העתידה שיעלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו. וכבר תיאר הנביא הגאולה בשחר וזריחת השמש, כמו שנאמר 'ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה'. ושישראל יכביד עולו עליו, ויאמר **לא אשלחך כי אם ברכתני**. והברכה היא מה שאמרו חכמינו ז"ל ההודאה בברכות יצחק בעל כורחו.

הנה התבאר צורך הנבואה הזאת ליעקב שהיא כולה להבטיחו שלא יירא מעשו, כי הוא לא ירע עמו הן אמת שירע עם זרעו עד עלות השחר, רוצה לומר עד יסור השחרירות והגלות, והוא בזמן הגאולה העתידה.

וכבר יורה על אמיתת מה שביארתי, רוצה לומר מהיות המראה הזאת בהקיץ, דברים: ראשון -

שקרא יעקב שם המקום **פניאל**, ולא היה אצלם קריאת שם למקום, אלא מפני פועל זר ומבהיל שנעשה שם, לא מפני שחלם חלום, ומה לו למקום אצל חלום. ובעבור שבמראה ההיא מספרת שני דברים מבהילים, והם המראה שראה המלאך בהקיץ, והסכנה שהיה בה בהיאבקו עמו, לכן נתן טעם לקריאת שם לאותו המקום משתי הבחינות, והוא אמרו: **כי ראיתי אלהים פנים אל פנים**, רוצה לומר בהקיץ לנגד פני, זהו כנגד המראה. **ותנצל נפשי** - זהו כנגד הסכנה שנצל ממנה.

וענין שני מורה על היות ההשגה היא בהקיץ -

מה שאמר **ויזרח לו השמש והוא צולע על ירכו**. רוצה לומר שמאותו מעשה נשאר יעקב כל כך מצטער שלא יכול להתנועע כלל. וגם זה מורה שלא היה בחלום. כי הנה בחלום, עם היות שכבר יתפעל האדם התפעלות מועט מהדמיון, כיציאת הזרע וכרעש האיברים, הנה לא יעשה מזה התפעלות חזק כביטול התנועה. אלא שהיה זה בהקיץ. והנה יעקב לא היה יכול להתנועע ולזוז ממקומו כמי שנתקעקעה ירכו, אבל כשזרחה השמש מפאת חומו נתחמם יעקב וזרחה עליו שמש צדקה ומרפה, והלך עם היותו **צולע על ירכו**, וזהו שאמרו **חז"ל (ב"ר פ' ע"ח):**

ויזרח לו השמש – לצרכו. כמה דאת אמר 'וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה'.

ואמר: **על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה**, להגיד שלפרסם ולזכור תמיד ענין המראה הזאת שראה יעקב אבינו בעיניו, נצטוו ישראל בהר סיני שלא יאכלו בני ישראל החלק מגיד הנשה שהוא אשר על כף הירך. כי ההזרה היא בסיני נתנה, כמו שאמרו **חז"ל** בפרק גיד הנשה.

והנה נתבהל יעקב כל כך מהמראה הזאת, לפי שהייתה בהקיץ, וראה עצמו כמו שזכרתי בסכנה רבה עם האיש המתאבק עמו וקם עליו להרגו. אבל שאר המראות שראה היו בחלום, ואין האדם מתפעל מאד מחלומותיו. וגם התבהל ממה שראה מהגלות העתיד לבוא על זרעו ביד בני עשו ואורכו. וגם בראותו תכליתו שהוא עד עלות השחר, וכי כל מה שקרה לו היה סימן לבניו עד הצלעות וכמאמר הנביא ע"ה:

ו ביום ההוא נאם-ה' אספה הצלעה והנדחה אקבצה ואשר הרעתי:

ז ושמתי את-הצלעה לשארית והנהלאה לגוי עצום

ומלך ה' עליהם בהר ציון מעתה ועד-עולם: (מלך ד, ו-ז)

והותרו במה שפירשתי בזה השאלה הי"ז והי"ח.

פרק לג

וישא יעקב עיניו... ויבא יעקב שלם [לג,א-ז].

השאלה הי"ט

במאמר יעקב לעשו קח נא את ברכתי אשר הובאת לך וגו'.

זזה, כי אם אמרו על המנחה אשר שלח לו ביד עבדיו, כבר אמר לו ולקחת מנחתי מידי כי על כן ראיתי פניך, ומה צורך לומר לו שנית על זה עצמו, קח נא את ברכתי אשר הובאת לך.

תשובת שאלה י"ט

זכר הכתוב, שכאשר זרחה השמש והוא צולע על ירכו מהמראות שראה ומה שנעשה בו, מיד סמוך לזה ראה והנה עשו בא ועמו ארבע מאות איש. וראה שלקח לו הדרך באופן שבא אצל המחנה אשר שם יעקב מעבר הנהר עם נשיו וילדיו והוא עימהם. וכאשר ראה יעקב שאין הימלט מלבוא לפני עשו, בטח בייעודיו הטובים, ובטח גם כן במראה אשר ראה שלא יזיקהו עשו. ולכן לא התקין עצמו למלחמה, כי ידע שלא יכול לו עוד, ולא יתנהו השם להרע עמו, אבל הכין נשיו וילדיו ללכת להשתחוות לפניו במוסר וסדר נאות והגון.

ויחץ את הילדים על לאה ועל רחל ועל שתי השפחות. רוצה לומר ששם עם כל אחת את ילדיה, כדי שלא ילכו כל הילדים יחד, פן ישלוט בהם עין הרע. ושם השפחות עם ילדיהן בתחילה, ואת לאה וילדיה אחר כך, כי היה אחרון אחרון חביב. ולכן היה רחל ויוסף אחרונים.

האמנם יעקב עבר לפני כולם, כי הוא היה העיקר, גם כדי שיהיה עמו בהשתחוות נשיו וילדיו, ויוכל להגיד לו מי הוא כל אחד מהם. והנה השתחוה יעקב שבע פעמים עד גישתו אליו, כעבד לפני אדוניו. וכאשר ראה עשו רוב הכנעתו וטוב מוסרו, רץ לקראתו ונכמרו רחמיו עליו, ויפול על צואריו וישקהו ויבכו. כי בהיות יעקב משתחוה לפניו, נפל עשו על צוארי יעקב וישקהו, ויבכו שניהם מתוך חיבה וזיכרון אחוותם והשנים שנפרדו שלא ראו איש את אחיו.

והנה שאל עשו על הנשים ועל הילדים מי אלה לך, כי חשב כי היו מהם נשיו ובניו, ומהם קרובי נשיו וזולתם מהמתקבצים אצלו. אבל יעקב לא דבר מהנשים בתשובתו, אלא

מהילדים בלבד, כמו שאמר **הילדים אשר חנן אלהים את עבדיך**. והיה זה לפי שכיסותה כלימה פניו של יעקב לומר שהיו לו ארבע נשים, פן ילעיג עליו עשו ויאמר: האתה הוא הצדיק המושל ביראת אלהים, ולא הסתפקת באשה אחת או שתיים, והלא אני עשו הרשע לא לקחתי כי אם שלוש נשים, ואתה הוספת עליהם. ומפני זה לא השיבו כי אם מהילדים בלבד, ויחשוב עשו שהיו קצת הנשים נשיו וקצתם מניקות בניו.

ואחרי שבאו כל הנשים עם ילדיהן להשתחוות לו, שאלו: **מי לך כל המנחה הזו אשר פגשתי**, כי הוא לא ראה מכל קנייני יעקב ורכושו רק המנחה, וחשב שלא היה לו יותר מזה. ולכן תפשו למה יתנהו לשום אדם יהיה מי שיהיה. והיו דברי עשו בזה הכנסת דברים כאלו אמר מי לך, או מה עניין כל המנחה הזו אשר פגשתי מנחה גדול. כי הוא לא שמע עדיין כי מנחה היא שלוחה, כי הוא לא שאל עליה כשראה אותה. ויעקב השיבו **למצוא חן בעיני אדוני**. ועשו השיבו: **יש לי רב אחי, יהי לך אשר לך**. רוצה לומר, איך חשבת כי אני חסר מקנה ובאת לתת לי לתועלתי, דע לך אחי כי יש לי רב אין לי צורך למתנותיך, לכן **יהי לך אשר לך**.

ויעקב ענה: כל מנחה ודורון, אין ספק שהוא אם לצורך המקבל אותו, כמו מי שנתן פרוטה לעני שהוא נותנה לו כפי צרכו, או שהיא לתועלת הנותן עצמו, כמו המביא קרבן או מנחה לשם יתברך. ואני לא שלחתי אליך המנחה מפני צורך ותועלתך, כי אם מפני צרכי. וזהו **אל נא, אם נא מצאתי חן בעיניך**, רוצה לומר אל יאמר אדוני כן שהכוונה מאתי במנחה היא לצורךך ולתועלתך. אמנם **אם נא מצאתי חן בעיניך ולקחת מנחתי מידי**, רוצה לומר אף שלא קבלת אותה מידי השלוחים, קח אותה עתה מידי. **כי על כן ראיתי פניך כראות פני אלהים** כלומר שאין מנחתי אלא כערך האדם המקריב קרבן לגבוה שהוא לתועלתו, לא לצורך האל, כן היא המנחה שהבאתי אליך מכוונת לתועלתי לא לתועלתך. **כי על כן ראיתי פניך כראות פני אלהים** כי על כן ובעבור המנחה הזאת ראיתי פניך כראות פני אלהים, שיביאו לפניו מנחה, משום **ולא יראו פני ריקם**.

ובעבור שעשו אמר לו **אחי יהי לך אשר לך**, רוצה לומר שלא היה צורך לעשו במנחה, והיה בה צורך וחסרון כיס ליעקב, והיה שכבר השיבו למניעות אשר מצד עשו, בא להשיבו גם כן למניעות שהיה מצד יעקב. ועליו אמר **קח נא את ברכתי אשר הובאת לך**, רוצה לומר, כי מן היום שנסעתי מחרן, הבאתי אותו ואתו סדר והגבלה לך. וקראה **ברכה**, כדי להמעיט עניינה, שאין ראוי להיקרא מתנה, אלא ברכה והילול ושבח, שהוא שם יאות מהקטנים אל הגדולים.

ואמר קח עתה אותה, כיון שהובאת לך, כי יהיה לך לחרפה וקלון אם לא תקבל אותה, כיון שהובאת לך משם ולא תחוש לחסרון כיסי, **כי חנני אלהים וכי יש לי** מקנה אחר רב מכל מין ומין. ולא רצה עשו לקחתה, אלא שהפציר בו וייקח מפני ההפצר. והנה אם כן יהיו שני הפסוקים האלה תשובה לשני חלקי מאמר עשו, שאמר שהוא לא היה צריך אליה, ועל זה השיבו על האחד שאין התכלית בה מה שחשבו. ועל השני אמר **כי חנני אלהים וגו'.**

ואפשר עוד אצלי לפרש, שכאשר אמר יעקב לעשו שהיה למצוא חן בעיניו, אמר לו כמלעיג בדרך שמחה בזיכרון הדברים שקרו ביניהם, **יש לי רב אחי יהי לך אשר לך.** רוצה לומר, יש לי רב וגיבור, שהוא אחי, ואיך אם כן אקח מידו מנחה? אינו ראוי, כי הקטון יקריב מנחה לגדול, לא בהפך. ומפני זה **אחי יהי לך אשר לך.**

ועל זה השיבו יעקב, אם לענין המנחה, אל יעשה לי אדוני עתה קלון בזה, אבל **אם נא מצאתי חן בעיניך ולקחת מנחתי מידי,** אף על פי שלא רצית לקחת אותה מיד שלוחי, **כי על כן ראיתי פניך כראות פני אלהים ותרצני.** רוצה לומר, התרצה לפני בזה. ואמנם לענין הברכות, שעליהן אמר לו יש לי רב אחי, השיב יעקב **קח נא את ברכתי אשר הובאת לך,** רוצה לומר הברכה אשר ברכני אבי במרמה קח אותה, כי מודה אני שהובאת לך ולא לי, כי מבלתה חנני אלהים וכי יש לי כל הצריך לכבודי, ומה לי בברכות.

ובכל אחד מדרכי הפירושים האלה הותרה השאלה הי"ט.

השאלה הכ'

בתשובת יעקב לעשו, כשאמר לו אציגה נא עמך מן העם אשר אתי, ויאמר: **למה זה, אמצא חן בעיני אדוני.** כי זה המאמר יראה שאין ענין לו לא שישלחם ויציגם עמו, ולא בהפך זה.

ועוד **למה זה אמצא חן?** כי ראוי היה שימצא חן בעיני אחיו, ובעבור המנחה שנתן לו.

תשובת שאלה כ'

והנה אמר עשו ליעקב, **נסעה ונלכה ואלכה לנגדך,** כאלו רצו שילכו בחברה ויתעלסו באהבים. ולפי שראה עשו שהיה צריך יעקב ללכת לאט מפני מקנהו, הוצרך לומר **אלכה לנגדך,** רוצה לומר אלך לאיטי כמו שתלך אתה. אבל יעקב חשש שמא ישתנה רצונו ויהפוך לו לאויב, ולכן משום 'אל תלך בדרך אתם' השיבו: **אדוני יודע כי הילדים רכים,** כי היה מהם בן ו' שנים ומהם בן י' ומהם בן י"ב, וגם כן **הצאן והבקר עלות עלי,** רוצה לומר הצאן והבקר ההרות, שנקראו עלות, מפני שעלו עליהם העתודים כדברי **הראב"ע.** וכפי **רש"י** עלות הם המגדלות עולליהם, מלשון עולל ויונק. ואמר שהם עליו, לפי שעליו מוטלת הנהגתם, **ודפקום יום אחד,** רוצה לומר אם ידפקום הרועים יום אחד ללכת יותר מהראוי,

ימותו כולם. ולכן **יעבור נא אדוני לפני עבדו**, כלומר שישוב למקומו, **ואני אתנהלה לאטי לרגל המלאכה**, שהם הצאן והבקר כי הם מלאכתו, **ולרגל הילדים**.

ואמרו **עד אשר אבא אל אדוני שעירה**, יראה זה כי לא מצאנו שהלך יעקב אל שעיר, ולמה כיזב ושיקר בדבריו?

וכתב **הרמב"ן** שהיה ליעקב בבואו אל ארצו דרך בארץ שעיר, ושלכן אמר לו עשו **ואלכה לנגדך**, רוצה לומר שילך עמו עד שעיר לעשות לו עמו כבוד בעירו. ויעקב השיבו אלך לאיטי עד אשר אבוא אל אדוני שעירה, ושם תכבדני כרצונך, ועם כל זה התרחק ממנו ולא בא שם, כי לא היה זה ממנו נדר, ועשו לא היה צריך אליו.

וכדי להרחיק את יעקב מן שווא ודבר כזב, נראה לי לפרש הפסוק באופן אחר, שהוא מסורס. יאמר **יעבור נא אדני לפני עבדו** שעירה, **ואני אתנהלה לאטי לרגל המלאכה אשר אתי עד אשר אבא אל אדוני**. ותהיה הכוונה **עד אשר אבא אל אדוני**, על יצחק אביו, שילך לאיטו עד אשר יבא לאיטו אל יצחק, שהוא האדון שלו באמת. ואין להרחיק שיאמר אדוני על עשו ועל יצחק אביו גם כן באופן אחד, כי הנה האח הגדול הוא משתתף בכבוד אל האב, כמו שדרשו **חז"ל** 'כבד את אביך' (שמות כ, יב) את לרבות אחיך הגדול. וכפי זה לא אמר יעקב שילך אל עשו ולא שילך אל שעיר, כי אם שילך אל אביו כאשר הלך.

והנה עשו, כשיעקב לא חפץ בחברתו, אמר לו: אציגה נא עמך מן העם אשר אתי, רוצה לומר שיחלק מאנשיו שילכו עם יעקב לשמירתו. ויעקב השיבו: **למה זה, אמצא חן בעיני אדוני**.

ורש"י פירש:

למה תעשה לי טובה שאיני צריך לה, אמצא חן בעיניך ולא תשלם לי עתה שום גמול ע"כ.

ואתה רואה שהעיקר חסר מן הספר.

והנכון אצלי שהייתה כוונת יעקב שלא היה צריך לשמירה, כי בהיותו מוצא חן בעיניו לא יישאר לו בעולם אויב ושונא, שיצטרך אנשים להישמר ממנו. ועל זה אמר, **למה זה**, רוצה לומר למה זה תשלח אנשיך עמי לשמור אותי, כיון שאמצא חן בעיני אדוני, כי בהיותו בשלום עמו לא אירא מפח יקוש.

והותרה בזה השאלה הכ'.

וסיפר הכתוב ששב ביום ההוא עשו אל ארץ שעיר שבא משם, כי מיד שדבר עם יעקב שב לדרכו. **ויעקב נסע סכותה**, והיה מרוב עשרו וקנייניו ששם בנה לו בית לעצמו, כאלו היה

רצונו לדור שם תמיד, ולמחנהו עשה סוכות, כי היה כל כך שהיה צריך לסוכות הרבה. ונכתב כל זה בתורה, כדי להודיע נדיבות יעקב וגובה לבו, שלא רצה להתאכסן בבית אדם כלל. ועם היות שלא היה דעתו לעמוד שם כי אם זמן מועט, עשה לו בית וסוכות למקנהו, ולפי שהיה זה דבר עושה רושם בעיני בני אדם, קראו שם המקום **סוכות**.
וזה סיפור עניין הזה מעניין יעקב ועשו.

מעשי אבות סימן לבנים

וכבר **אמרו ז"ל** בנועם מאמריהם, שכל מה שקרה ליעקב עם עשו היה סימן עם בני עשו וזרעו. כי כמו שגדלה אצל יעקב היראה מעשו, כן גדלה אצל בניו יראת בני עשו ורעתם. **וכמו** שהתקין יעקב עצמו לתפילה לדורו ולמלחמה, **כן יקרה לנו** בכל דור ודור, שיהיה השתדלותנו להינצל מיד עשו וזרעו, ראשונה בתפילה ותחנונים לפני אלהי יעקב, ובדורו שוחד ומתנות אליו. ובמלחמה לברוח ולהציל מתחת ידו.

וכמו שיעקב מדעתו ולא ברצון גבוה, שלח מלאכים להשלים עם עשו, **כן מלכי בית שני** באו בברית עם אדומים והיא הייתה סיבת נפילתם בידם, כמו שזכרו **חכמים** זיכרונם לברכה.

וכמו שאמר 'אם יבא עשו אל המחנה האחת והכהו והיה המחנה הנשאר לפלטה', **כן היה בגלות** שלא עשו בני עשו כליה עמנו למחות שמנו, אבל עשו רעות עם קצתנו בקצת ארצות, שהיה שם מלך אכזרי, ומלך אחר מרחם בארצו ומציל את הפלטים. **וכמו ששרו** של עשו לא יכול ליעקב להפילו ולהרגו, אבל נגע בכף ירכו. **כן מלכות אדום** לא יכול לכלותם מעל פני האדמה, אבל נגע בכף ירכו שהם כמו שאמר **בב"ר** הצדיקים העתידיים לצאת ממנו, זה דורו של מקדשי ה'.

וכמו שיעקב אמר לעשו **יעבור נא אדוני לפני עבדו ואני אתנהלה לאטי וגומר עד אשר אבא אל אדוני שעירה**

כן היה שעבר זרעו של עשו לפני זרע של יעקב, בקדימת הטובות הזמניות ימים רבים, כמו שאמר 'ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום לפני מלך לבני ישראל', וזרע יעקב התנהל לאיטו בארץ ובגלות עד אחרית הימים שיבוא שעירה, וכמאמר הנביא 'ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והייתה לה' המלוכה'. ואז ישיב זרע עשו את הגזלות אשר גזל מהדורות והמסים והארנוניות שלקח.

וכמה יש מההערות זולת אלה שהעירו בסיפור הזה על העתיד.

ויבא יעקב שלם... ואלה תולדות עשו הוא אדום [לג, יח – לה, כט].

[ביאור הפרשה, שאלות ותשובות]

ויבא יעקב שלם עיר שכם... ויצא חמור אבי שכם [לג, יח – לד, ה]

השאלה הב'

במה שסיפר הכתוב **ויחן את פני העיר ויקן את חלקת השדה אשר קנה מיד חמור אבי שכם במאה קשיטה**. ומה בא הכתוב ללמדנו שחנה את פני העיר, וידוע שבמקום מה היה לו לחנות. ומה ההודעה בקניין חלקת השדה, וממי קנאה ובכמה קנאה, ומזה אין לנו בו תועלת לא במידות ולא בדעות. גם שייחס הקניין ההוא לבני חמור ולא לחמור עצמו, והוא היה חי נשיא הארץ לא בניו.

תשובת שאלה ב'

ואמר **ויחן את פני העיר** להגיד שהתחברו סיבות לעניין דינה: **ראשונה** שיעקב חנה את פני העיר סמוך אליו, ובעבור זה הלכה דינה לראות בבנות העיר. ואילו לא חנה יעקב כל כך קרוב לעיר, כי אם הרחק משם במקום צאנו, לא הייתה דינה יוצאת ולא קרה אותה מה שקרה. **והסיבה הב'**, שקנה יעקב את חלקת השדה אשר נטה שם אהלה מיד חמור אבי שכם. והכתוב הזה מורה, שראשונה נטה יעקב אוהלו בשדה ההוא, וכאשר ערערו עליו הבעלים קנה אותה חלקת שדה, כי לא רצה להשכירה אלא לקנותה. ויען קנאה מיד חמור נשיא הארץ, יתחייב שיקנה אותה בדמים יקרים. כי נשיא הארץ לא ימכור שדהו לאיש נכרי, כי אם בתתו לו יותר משווי הרבה. והנה לא הייתה הקניה מיד בני חמור, כי הוא לזקנתו לא הלך שמה לעשות המכירה, אלא בניו. ובסיבת זה הלכו בני חמור אל אוהלי יעקב, וראו שם את דינה. ואין ספק שדיברו עמה וחשקה נפש שכם בה, וזה גם כן היה סיבה אל מה שנמשך כאשר יצאה היא לראות בבנות הארץ, ומפני זה כולו נכתב הסיפור הזה כלו.

והותרה השאלה הב'.

השאלה הג'

שקרא למזבח **אל אלהי ישראל**. כי איך קרא למזבח אבנים דוממים נפסדים ופחותים מהמורכבים כולם בשם האל הגדול הגיבור והנורא? **ורש"י** כתב, לא שהמזבח קרוי אל אלהי ישראל, אלא על שם שהיה הקדוש ברוך הוא עמו והצילו, קרא המזבח על שם הנס. וכפי דרכו היה ראוי שיאמר ויקרא שם בשם אל אלהי ישראל, כמו שאמר באברהם 'ויקרא בשם ה', לא שיקרא המזבח כן.

תשובת שאלה ג'

וכבר כתב **הראב"ע** שיעקב נתעכב בעיר הזאת שנים רבות, כי דינה בת שבע שנים הייתה בבואה לשם, ושמעון ולוי נערים היו. ולפי שיעקב בבואו שם נכנס לארץ כנען הארץ הקדושה, ומלבד זה קנה שם חלקת השדה ונעשה בעל קרקע על אדמת הקודש, לכן הציב שם באותה חלקת השדה אשר קנה מזבח, להודות לה' אשר גמלו כרחמיו וכרוב חסדיו להביא אותו אל ארצו, ולהצילו מלבן ומעשו, ונתן לו אחוזת קרקע בארץ הקדושה.

ואמנם אמרו ויקרא לו **אל אלהי ישראל**, אין ענינו אצלי שקרא **למזבח** אל, אלא שעל המזבח קרא לאלהיו, והצילו ופרסם שעל הכל הוא אל אלהי ישראל, כי אלהי עובדי אלילים הם רבים, לפי שמושלים עליהם הגלגלים ומניעיהם שהם שרי מעלה. אמנם על ישראל אינם מושלים, ובלבד משול עליהם אל אחד, הוא אלהי ישראל. לא מזל ולא כוכב ולא מלאך, שעל כן נקרא ישראל, ששרו הוא אל העליון ואין עמו אל נכר. וזהו אמרו **ויקרא לו אל אלהי ישראל** שקרא ופרסם על אותו מזבח, **שאל** - והוא האל המיוחד - הוא אלהי ישראל, לא אחר.

וחז"ל דרשו **ויקרא לו אל אלהי ישראל** שאלוהי ישראל קרא ליעקב אל. והעניין שקראו ישראל, שר עם אל הרי שקראו בשם אל.

ואולי שגם עניין המזבח היה גם כן סיבה לעניין דינה, כי כאשר בנה יעקב את המזבח, באו כל בניו וכל בנותיו לאכול שם מן השלמים ומן הזבחים, ובאו אנשי העיר לראות בחנוכת המזבח, ושכם ראה שמה את דינה וחשק בה. וכאשר היא יצאה לראות בבנות העיר נמשך מה שנמשך.

והותרה בזה השאלה הג'.

השאלה הד'

באומרו **ותצא דינה בת לאה אשר ילדה ליעקב**. והיא, כי מה צורך בכל הכינויים וההודעות האלה. האם הייתה שם דינה אחרת, שיצטרך לבאר שזאת הייתה בת לאה? ואם אמר זה לדרוש יצאנית בת יצאנית, כמו שכתב **רש"י**, למה אמר עוד **אשר ילדה ליעקב**.

תשובת שאלה ד'

וסופר הכתוב שיצאה **דינה בת לאה אשר ילדה ליעקב**. לא לספר בגנותה שהייתה יצאנית בת יצאנית, כדברי **רש"י**, כי הנה לאה צנועה הייתה עד שלצניעותה לא הכירה יעקב כשבא אליה. ומה שיצאה ליעקב לאמר 'אלי תבא וגו'', אל פתח ביתה יצאה, ולשם שמים נתכוונה.

אבל הכתוב הזה בא לספר שבחה של דינה, שלא קרה לה זה להיותה יצאנית בטבעה, כי היא הייתה בת לאה המלומדת לשבת בית, כי רחל הייתה רועה את הצאן ולא לאה לא הייתה יוצאת החוצה. גם מפאת אביה שהייתה בת יעקב יושב אוהלים, ואם היה אביה צנוע, כל שכן בתו. וזה מורה שלא יצאה לכוונה רעה חלילה, אלא **לראות בבנות הארץ**. לא אמר באנשי העיר, וגם לא בבני העיר, אלא **בבנות העיר**, רוצה לומר לראות בבנות העיר במלבושיהן ותכשיטיהן, יען לא היה בבית יעקב שום נערה בלטה, והיא רצתה ללמוד מנערות העיר כדרך הבתולות.

והותרה עם מה שפירשתי השאלה הד'.

ואין ספק שלא יצאה דינה יחידה לבדה מבלי חברת איש או אשה, עם היות שלא זכרו הכתוב, להיותו דבר מבואר בעצמו, וכמו שנאמר 'ויצא משה לקראת חותנו' (שמות יח, ז) וידוע שלא יצא הוא לבדו.

אבל אמר הכתוב **וירא אותה שכם בן חמור החוי נשיא הארץ**, להגיד שלהיותו בן נשיא הארץ, בחזקה עשה זה, ולא חשש למי שבא עם דינה, ולא יירא מיעקב ובניו.

ואמנם אמרו וייקח אותה וישכב אותה ויענה.

כבר ראית מה שפי' **רש"י** ששכב אותה כדרכה ויענה שלא כדרכה. והוא מגונה מאוד, ואיך ידבר בעשותו הנבלה הזאת.

וה**ראב"ע** פירש שהייתה בתולה, אמר בה **ויענה**. ובעבור היות העינוי טבעי, הרי הוא בכלל **וישכב**, ולמה יזכרוהו הכתוב, ואין בו צורך.

אבל אמיתת הדבר ששכם עשה שלוש רעות:

האחת ויקח אותה, שלקחה בחזקה בהיותה עוברת בשוק, והכניסה לביתו באונס, וזה מגונה. שאף שייקחה לשם נישואין לא היה ראוי ללקחה באונס.

והשנית וישכב אותה, וחילל בתוליה.

והשלישית ויענה, שלא שכב עמה ברצונה, כי אם באונס ובצער גדול, ועל זה נאמר באחרונה **ויענה**.

ואולי אמר **ויענה** לפי שהמשגל מענג בטבע, ואף שתהיה תחילתו באונס, הנה יהיה סופו ברצון על כל פנים, להיותו תענוג טבעי.

וכבר זכרו בגמרא, כי באת אשה לפני רבי ואמרה לו נבעלתי באונס, והיה לפי שיהיה סבור רבי שהאונס תחילה וסוף, שאל אותה אם התענגה בבעילה ההיא, כי לא תהיה אנוסה לפי זה, ותהיה אסורה לבעלה. והיא השיבתו, שאם בא אדם ונתן לתוך פיו ביום הכיפורים דבש באונס, האם ימתק לחכו?. וזה ראיה התענוג הטבעי לא יוסר עם האונס אשר הוא בבחינות הרצון.

ולכן הגיד הכתוב שבח דינה, שעל גודל צערה נמנע ממנה התענוג הטבעי בפועל המשגל. וזהו מה שרצה באומרם: **ויענה**, שגודל הצער המיוחס לכוח הרצוני, העיקר נפשה מהתענג החוש במושגו הטבעי.

וכל זה מורה על היות דינה נקיה מעון הזה. ולולי זה אין ספק שאחיה הורגים אותה ביום בואם על החללים כשמצאוה בבית שכם. והיו נדונים הנואף והנואפת. אלא שנתברר אצלם היותה אנוסה בהחלט.

ולפי שהאהבה התלויה בפועל המשגל, תתבטל או תיחלש בהכרח עם השלמת הפועל המגונה ההוא, וכמו שקרה לאמנון עם תמר, העיד הכתוב שלא היה כן עניין שכם עם דינה. שאחרי ששכב עמה, עם היותה בעל כורחה, דבקה נפשו בה. וזה לשתי סיבות: **האחת** להיותה בת יעקב הרשום בשלמות. ולזה לא די שלא מאסה, אבל גם נדבקה נפשו בה.

והשנית מצד דינה עצמה, שהייתה יפת תואר ויפת מראה אשת חן. **ועל הראשונה** אמר **ותדבק נפשו בדינה בת יעקב**, כי זכר בת יעקב להגיד שלזה אהבה ביותר.

ועל השנית אמר, **ויאהב את הנערה**, שאהבה גם כן מצד עצמה. והנה דבקות הנפש הוא סיבת גודל האהבה, כי לא תתפרד צורת הדבר הנאהב מנפש האוהב ודמיונו. ולפי שדינה הייתה מצטערת על אנסה וחילול בתוליה והדרה, היה שכם מדבר על לבה דברי שמחה נדירים ונדבות למלאת רצונה, כדי שתאהבה ותחפוץ בו. ומפאת זה אמר שכם לאביו, **קח לי את הילדה הזאת לאשה** רוצה לומר שיבקשנה מאביה ומאחיה.

פרק לד

ויצא חמור אבי שכם... ויאמר אלהים אל יעקב [לד,ו-לא].

סיפר הכתוב שיעקב שמע עניין דינה, ועם היות שנגע עד נפשו, הנה החריש לפי שבניו היו בשדה עם הצאן, ולכן החריש עד בואם, כדי להתייעץ עמם כדת מה לעשות, כי לא שלח יעקב לקראם ולא הודיעם עד בואם, פן יתפעלו יותר מדאי. אבל החריש עד בואם לזמן הנהוג אצלם לבוא.

וחמור אבי שכם, שראה שלא התפעל יעקב מהדבר, חשב או שלא היה יודע אותו, או שלא חשש אליו כי דרך נשים לו, ולכן יצא לדבר אתו על הנישואין, כי הנה להיות חמור זקן ונכבד לא יצא מביתו כי אם לסיבה חזקה. וזהו **ויצא חמור וגו'.**

השאלה הה'

במה שזכר הכתוב **ויצא חמור אבי שכם אל יעקב לדבר אתו**. וקודם שיזכור דבריו, הכניס לספר **בני יעקב באו מן השדה כשמעם ויתעצבו וגו'**, וחזר הכתוב לספר דברי חמור, **וידבר חמור אתם לאמר**. ויש בזה מהקושי, שהיה ראוי שיספר ראשונה שבאו מן השדה ושמעו הדבר ויתעצבו, ואחר כך יגיד שבא חמור לדבר, ומה דיבר. ועוד, כי אם חמור יצא לדבר אל יעקב, איך לא דיבר אליו ודיבר אל בניו והם השיבוהו. ויעקב לא דיבר כלל, ולא דיבר לו חמור כאלו לא היה שם.

תשובת שאלה ה'

ובהיות חמור עם יעקב מדבר אליו על זה, קרה שבאו בני יעקב אז מן השדה, ולזה הוכרח חמור לדבר לכולם, רוצה לומר לאב ולבנים יחד. והנה זכר הכתוב שבני יעקב בבואם שמעו את הדבר, או שבאו מהצאן כשמעם את הדבר הזה, כי זהו אחד מהפסוקים שאין להם הכרע, כמו **שאמרו ז"ל** במדרש חזית, אם באו מן השדה, כשמעם ויתעצבו; או שבאו משם כשמעו את הדבר שמה. ואמר שהתעצבו וייחר להם מאוד, מפאת שלושת הסיבות שזכרתי בפירושי: **ויקח אותה, וישכב אותה, ויענה**.

כי הנה כנגד **הלקיחה** שלקח שכם את דינה בחוזקה והביאה אל ביתו, אמר **כי נבלה עשה בישראל** רוצה לומר כי בת ישראל לא היה לו ללוקחה באונס, כי היה לה גואל וגואלים - אביה ואחיה - והאונס הזה היה נבלה בחוק ישראל אביהם וכבודו.

ואמנם כנגד מה שאמר **וישכב אותה**, אמר **לשכב את בת יעקב**, רוצה לומר שלא היה ראוי לשכב עם בת אדם גדול כיעקב, ולחלל בתוליה מבלי נישואין.

ואמנם כנגד **ויענה** אמר, **וכן לא יעשה**. כלומר שהשכיבה לא היה ראוי לעשותה באונס ושלא ברצונה כמו שעשאה, כי היה אסור לבני נח לשכב עם אשה בתולה אם לא בדרך נישואין. ולכן אמר **וכן לא יעשה**.

ואפשר עוד לומר בזה, שהעיצבון והחרון, אף הם שתי תנועות מתחלקות לרוח: כי העיצבון הוא עם כניסת הרוח לפנים, והחרון הוא עם יציאתו לחוץ לבקש הנקמה. ולכן נתן הכתוב שתי סיבות: אחת לעיצבון ואחת לחרון אף.

כי הנה **העיצבון** אינו אלא שיתעצב אדם לרוע מזלו, או למה שיקרה, למה שלא יבוקש עליו נקמה. ועל זה אמר **כי נבלה עשה בישראל לשכב את בת יעקב**. רוצה לומר, שהתעצבו מהקלון הנמשך למשפחתם לבית אבותם בזנות דינה, או להיותה נבעלת

לערל. לכן אמר **לשכב את בת יעקב**, כי איזו שכיבה שתהיה לה עם הערל, היה להם חרפה.

ואמנם **בחרון** אף היה להם עם שכם, לפי שטימא אותה באונס וחוזקה, בהיות זה דבר בלתי נהוג אצלם. ועשה גם כן עם אחותם מה שלא היה ראוי ביניהם כפי מנהגם לעשות. ועל זה אמר **וכן לא יעשה**. רוצה לומר, שלא היה מנהגם לשכב עם אשה, כי אם בדרך נישואין, לא בעילת זנות, ויהיה אם כן **וכן לא יעשה** כמו 'לא יעשה כן במקומו'.

והרמב"ן תפש על **רש"י**, שהכנעניים היו שטופי זימה. ואין בזה טענה כלל, כי הנה עם היותם כן בטבעם, מי המונע שיהיה דבר אסור כפי דתיהם ונימוסיהם. הלא תראה שרבים הם זונים בטבעם, עם היותו דבר אסור בדתם.

אם כן העיצבון היה כפי משפחתם ודתם לשכב אחותם עם ערל. והחרון אף היה כנגד שכם על האונס אשר עשה בזה. ובהיותם באותו עיצבון וכעס, הנה חמור שחשב שהם לא היו יודעים אמיתת הדבר, אמר אליהם **שכם בני חשקה נפשו בבתכם וגומר**, רוצה לומר, עם היותי נשיא הארץ, ואין כבודי להתחתן עם אנשים נוכרים רועי צאן, הנה שכם בני חשקה נפשו בבתכם, ומים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה, ולכן אני חפץ שייקח אותה לאשה. ואתם תנו נא אותה לו לאשה, רוצה לומר שיעשו החיתון מיד קודם שיתחרט, וכאלו היה יועץ אותם בזה לכבודם.

ואמר, שימשך מזה שלא לבד יעשו החיתון הזה, כי גם חיתונים אחרים יעשו. וזהו **והתחתנו אותנו, בנותיכם תתנו לנו ואת בנותינו תיקחו לכם**. והנה אמר זה הלשון **תיקחו לכם**, מיראתו שיגיע עניין שכם באוזניהם שלקחה מעצמו בחזקה, ולכן אמר **ואת בנותינו תיקחו לכם**, שכאשר תרצו תיקחו מבנות הארץ בחזקה, כמו שלקח שכם את דינה, כי לא נקפיד על זה.

ואין לכם למאן החיתון עמנו, לומר שמא תלכו מכאן, ואיך יישארו כאן בנותיכם, כי **אתנו תשבו** והארץ הנה לפניכם. רוצה לומר, אם תרצו להיות מטובי העיר ומנהיגיה, אתנו תשבו במושב העיר, ואם לעשות סחורה, **שבו וסחרוה**. ואם להיותכם עובדי אדמה ורועי צאן - **האחזו בה**, קנו קרקעות ואחוזת שדה וכרם, כי זה כל האדם היושב בארץ הזאת.

והנה שכם לא נסתפק עם דברי אביו, שאמר **שכם בני חשקה נפשו בבתכם**, לפי שנראה שמצד החשק היה לוקח אותה, לא להיות הדבר טוב לעצמו. גם פחד אולי חמור אביו ישאל שיתן יעקב מוהר גדול לבתו, כי היה מנהג אצלם בימים ההם, להביא האשה מוהר לבעלה, כמו שאמרו בנות לבן, 'העוד לנו חלק ונחלה בבית אבינו הלא נכריות נחשבנו לו כי מכרנו'.

ומפני זה דיבר שכם אל יעקב וכל בניו ואמר: **אמצא חן בעיניכם**, ובזה די מהכבוד לכם. ואמנם בעניין המוהר, והם הסיבלונות, מלבושים ותכשיטים הראויים לתת לה כמוהר הבתולות, **אשר תאמרו אלי אתן**. ואם אבי ישאל מכם נדוניה רבה, מפני כבודו להיותו נשיא הארץ, אחלה פניכם שאתם תרבו מוהר ומתן לאחותכם, ואני אפרענו בסוד כמו שתאמרו אלי. רוצה לומר, אם תרצו שאפרע הכל או חצי או השליש - הכל אפרע כרצונכם, כי אני רוצה שתתנו לי את הנערה, כי איני מקפיד במוהר, כי בנערה אני חפץ, לא במוהר.

וזוהו אמרו **הרבו עלי מאוד מוהר ומתן ואתנה, כאשר תאמרו אלי וגו'**. ויהיה אומר **עלי** כמו 'ועלי' לתת לך עשרה כסף', שנאמר באבשלום, כלומר הרבו מוהר ומתן לאחריותי, ועלי לפרוע אותו כל אשר תאמרו ממנו. וזה הפירוש מתיישב בפסוק הזה יותר מכל מה שפירשו בו המפרשים. **והותרה בזה השאלה הה'.**

השאלה הו'

במה שאמר הכתוב **ויענו בני יעקב את שכם ואת חמור אביו במרמה, וידברו אשר טמא את דינה אחותם**. ויקשה זה:

אם ממה שאמר **במרמה**, והוא מהגנות הרב לאנשים נכבדים כאלה, והיה ראוי שינקמו ביד רמה, לא במרמה ותוך כדרך הפחותים.

ואם מפאת התוספות, שאמר **ויענו** ואחר כך **וידברו**;

ואם ממה שאמרו **אשר טמא את דינה אחותם**, שאם זה נתינת הסיבה למה עשו זה, שהיה מפני שטמא את דינה כדברי **הראב"ע**, הוא באמת מאמר שאין בו צורך, הלא ידענו שעל זה נעשה הכל.

תשובת שאלה ו'

ואמנם אמרו **ויענו בני יעקב את חמור ואת שכם במרמה, וידברו אשר טמא את דינה אחותם -**

חשבו המפרשים שמרמה הייתה שימולו כולם ויתנו לו את דינה, כי לא היה דעתם לעשות כן, אלא כדי שבהיותם כואבים יבואו עליהם להורגם כמו שעשו. ושאמרו **אשר טימא את דינה אחותם**, הוא מאמר התורה לתת הסיבה למה עשו הרמאות והרעה ההיא, שהנה היה זה על אשר טימא את דינה אחותם.

ואינו נכון, כי אם ישמעו אליהם להימול כל זכר, למה לא יתנו את דינה אשר חולל הדרה לבן נשיא הארץ, ועם מי יוכלו להשיאה שיהיה יותר ראוי ויהיה נכנס בברית ישראל ודתו. ויעקב ששמע דבריהם ושתק, איך היה במרמה ההיא? ומה צורך שתודיע התורה שעשו

זה מפני שטימא שכם את דינה אחותם, כי ידוע הוא, והסיפור מבואר בזה. אבל הייתה המרמה שהם ראו לענות אל שכם ואל חמור במענה אחד, עם היות דבריהם של חמור ושכם בדרכים שונים.

והקדימו זיכרון שכם אל חמור, כי הוא היה העיקר ואליו רצו לחרף ולגדף בעצם ובאופן שלא יורגש מאוד, כי נשיא הארץ היה. ואמנם **ויענו, וידברו**, לפי שכוונו לשני דברים: **האחד** לענות לשאלת הנישואין. **והשני** לחרף אותם, עם שאינו מעניין התשובה.

והיא החירופים באומרו **וידברו אשר טמא את דינה אחותם**. רוצה לומר שהודיעוהו בדבריהם, שבמה ששכב את דינה אחותם טימא אותה, כי הייתה שכיבתו אצלם טומאה. והנה גלוי זה באומרם: **לא נוכל לתת את אחותנו לאיש אשר לו ערלה, כי חרפה היא לנו**, שנראה מזה שהיה חרפה אצלם ששכב שכם עם אחותם. וכן, אם הוא בדרך אישות הוא חרפה, כל שכן בדרך זנות.

והנה אמרו **אשר טימא** בסתם, לרמוז על שכם, ולכן הקדימו זכרונו בתשובה. והיה דעתם שלא ישמע איש אליהם להימול. וכדי ששכם יבין דברי החרפה והטומאה שייחסו אליו, ובזה יכנס הריב ביניהם וינקמו נקמתם, וזהו **ויענו במרמה** כי תכלית עניינם היה לחרפו.

והיותר נכון בעיני בזה הוא, שהם ענו במרמה, במה שלא אמרו לו בהחלט שיתנו לו את דינה בהימולו לאשה, אבל סדרו דבריהם באופן שיוכלו לעשות כל מה שעשו מבלי חילול דבריהם ושקרות באמונתם, וכמו שאבאר.

ולפי שחמור אמר: **שכם בני חשקה נפשו בבתכם**, כאלו לא היה ביניהם כי אם אהבה וחשק בלבד. לכן קודם המענה זכרו **אשר טמא את דינה אחותם**. רוצה לומר, אל תאמר חשקה נפשו, אמור האמת: שטמא אותה, כי כבר ידענו אמיתת הדבר.

ואחר שהסירו מעליהם הונאת הדברים שחשב חמור לעשות להם, אמרו בתשובת השאלה: **לא נוכל לעשות הדבר הזה לתת את אחותנו וגו'** רוצה לומר לא נוכל בעצמנו לתת את דינה אחותנו לאיש אשר לו ערלה, כי הוא לנו חרפה וקלון גדול, **אך בזאת נאות לכם וגומר**. והסתכל בדבריהם שהשיבו וערמתם, כי הם לא אמרו אך בזאת תיאותו לנו אם תהיו כמונו להימול וגו' את דינה ניתן לשכם. כי לא יצא מפיהם שיתנו את דינה אף על פי שיהיה שהם נימולו, לפי שכבר טמא אותה בהיותו ערל. אבל אמרו בדרך כלל ובאופן עצה, **אך בזאת נאות לכם**, רוצה לומר שתהיה תועלת והנאה לכם, אם תהיו כמונו במצות המילה, כי תהיו שלמים כמונו ומרוחקים משטוף הזימה, וזהו **נאות לכם**.

ומלבד התועלת שימשך אליכם מפאת הדבר בעצמו, הנה עוד ימשך אליכם מזה **תועלת שני**, שאת בנותינו ניתן לכם **ואת בנותיכם ניקח לנו**.

ועוד ימשך מזה תועלת שלישי, והוא שנשב אתכם **והיינו לעם אחד**. הרי שנתנו להם עצה שימולו ויהיו שלמים בעצמם, ויעשו חיתונים ביניהם וישבו בארצם, שהם תועליות כוללים. אבל זה לא אמרו שיתנו לשכם בפרט את דינה אחותם לאשה, אבל בהפך, שאמרו בתחילת דבריהם, **לא נוכל לעשות הדבר הזה לתת את אחותינו וגו'**.

הן אמת שבשלילה אמרו, **ואם לא תשמעו אלינו להימול, ולקחנו את בתנו והלכנו**. כי לא נשב פה פה יאמרו עליה כל הרואה אותה: נבעלה לשכם. הנה אם כן בשלילת הנישואין דברו **בה בפרט**, אבל לא בעשייתן. כי היה דעתם בזה, שאם ימולו, יהרגו אותם כמו שעשו, ואם לא ימולו, יהיה התנצלות להם מחמור ומשכם בשלא יתנו לו את דינה להיותו ערל, כי חרפה היא להם, יען היה חמור נשיא הארץ וראוי להתנצל ממנו בטענה.

אמנם חמור ושכם טפש כחלב לבם, לא ידעו ולא הבינו דבריהם ודרכיהם, וחשבו שעם המילה לא יישאר עוד ספק בדבר דינה, ולכן הסכימו להימול ובהשתדלות גדול. **לא אחר הנער לעשות הדבר**, רוצה לומר להסכים העניין עם אנשי העיר, **כי חפץ בבת יעקב**, רוצה לומר מפני שלמותו. וזה לא היה להיות שכם פחות בעיניו נמאס, כי הוא **הנכבד מכל בית אביו**, שהיה נשיא הארץ. אלא שהיה יעקב כל כך חשוב בעיניו, שלא נמנע מעשות בעבורו כל דבר.

ואפשר לפרש **ולא אחר הנער לעשות הדבר** על המילה, שהוא במהירות מל ראשונה את עצמו, בחושבו שבזה יותן לו את דינה לאשה, לפי שחפץ בבת יעקב. ושעשה זה ראשונה עם היותו **נכבד מכל בית אביו**. והוא היותר נכון.

והותרה השאלה הו'.

השאלה הז'

מה ראו אנשי העיר לקבל עליהם צער המילה וכאבה בעבור שיתפייסו יעקב ובניו מנישואי דינה, ולא בעבור ששכם ייקח אשה כרצונו. והיה ראוי שיאמרו לחמור ולשכם בנו, אם יש את נפשך לקחת את דינה קחה אותה לך, והרי היא לך בביתך, ומה יעשה לך יעקב ובניו. כל שכן אחרי שכבר שכבת עמה, שנשים עצמנו בצער כזה ללא הועיל.

השאלה הח'

למה עשו בני יעקב נקמתם ביום השלישי, ולמה יהיו בני העיר באותו יום יותר כואבים? והנה ביום השלישי למילת אברהם שהיה זקן היה יושב פתח האהל והכניס האורחים. 'ואל הבקר רץ אברהם', ועשה כל שאר המעשים, והוא יושב עליהם תחת העץ והלך עמם

לשלחם. וזה יורה שאין הכאב מתחזק ביום השלישי, אבל הוא כבר בבריאות בעניין המילה.

השאלה הט'

למה באו בני יעקב על החללים ושללו את העיר והנשים, והטף בזזו. והנה הנקמה כשתהיה על תקנה, אין ראוי שיתערב בה דבר מחמדת הממונות. הלא תראה מה שציוה הש"י לשאול במלחמת עמלק, 'והמתה מאיש ועד אשה מעולל ועד יונק משור וגו'', וכן בימי מרדכי ואסתר כתוב 'ובביזה לא שלחו את ידם', כי היה כל זה כדי שלא יחשב שמפני החמדה היו עושים כן, לא לתכלית הנקמה, וככה היה ראוי לבני יעקב לעשות באויביהם, לא לשלול שלל ולא לבוז בז.

תשובת שאלות ז'-ט'

אחר שמל את עצמו, בא לדבר עם אביו **אל שער עירם**, ואמרו להם: **האנשים האלו שלמים הם אתנו**. והתבונן בערמת דבריהם עם אנשי עירם, כי לא הגידו להם שהיו עושים זה כדי שתינתן דינה לשכם לאשה, וגם לא הודיעו אותם המחלוקת שהיה מעותד, מפני ששכב שכם עם דינה. אבל בהפך: שמפני שלא יאמרו אנשי העיר שאיש אחד יחטא - שכם במה שעשה - ועל כל העדה יהיה קצף להכריחם להיכנס בברית מילה אשר לא ידעו.

ואמרו חמור ושכם, **האנשים האלה שלמים הם אתנו**. רוצה לומר, לא תחשבו שאנו דורשים זה מפני מה שעשה שכם, כי כבר אנחנו עימהם בשלום. ואמרו זה לפי שחשבו שכיון שנמול שכם, לא היה ספק בנישואיו ושלומו. אבל יהיו חמור ושכם בנו דורשים זה לתועלת הארץ וטובו. לפי שיעקב ובניו ועמו **ישבו בארץ ויסחרו אותה**, ויגיע לכל אחד מהם תועלת רב. ושאין להם שיאמרו שיעקב ובניו יאכלו את טוב הארץ, ולא תוכל הארץ לשאת אותם, כי הנה הארץ רחבת ידים, ויש בה ולתושביה ולגרים עליה די והותר. ושמלבד זה יתחתנו בהם, כי יש אתם בנים ובנות.

אך בזאת יאותו לנו האנשים לשבת אתנו היותכם לעם אחד, **להימול לכם זכר כאשר הם נימולים**. רוצה לומר, שאחרי שיעקב ובניו הם נימולים, איך יהיו לעם אחד עם אנשי הארץ, אלא כשימולו כמוהם. כי בהיותם מתחלפים במנהגיהם - אלה נימולים ואלה ערלים - לא תחדל הקטטה והגידופים ביניהם. וכיון שאי אפשר לנימולים שיחזרו להיות ערלים, לא יישאר האחוה אלא להימול לכם **כאשר הם נימולים**.

ועם כן הכניסו גם כן בחמדת הממונות, באומרם **מקניהם וקניינם וכל בהמתם הלא לנו הם**. רוצה לומר הלא ידעתם שאלה הם עשירים מאוד, והם מתי מעט ואנחנו רבים. בהכרח כל אשר להם יישאר בידינו, זה בשכירות בית ושדה, וזה בהונאה, וזה בגניבות או בגזל. ואם ירצו לצאת, ניקח כל אשר להם. באופן שלסוף סוף כל עושרם לנו הוא. ובלבד שנאות כולנו אלה לאלה כדי שיתמידו לשבת בארץ.

והנה נתפתו כל אנשי הארץ לעשות זה, אם להפיק רצון אדוני הארץ, ואם בחמדתם להיות להם כל קנייני יעקב ובניו, ולכן נימולו כולם. זה נכון כמו שכתב הרלב"ג, שבני יעקב מלו אותם, והיו באים אצלם לרפאותם.

ואמנם אמרו **ויהי ביום השלישי**, אחשוב שאינו שלישי למילתם, כי לא אחרו בני יעקב כל כך לנקום נקמתם, אבל היה יום שלישי למעשה דינה, כי מיד ששכם שכב אותה, דיבר לאביה לתיתה לו לאשה, וישיבוהו בני יעקב בענין המילה, וביום השני נימול שכם ויצא ודבר אל שער עירו, וביום השלישי נימולו כולם. ובו ביום, בהיותם כואבים מהמילה, שאז נימולו, באו שמעון ולוי בבתייהם.

ויתכן כמו שכתב הרלב"ג, שהיו באים לרפאותם, וסיבבו שלא ישאר בחדר אחד מהנשים והטף, והיו הורגים אותם בחרבותם מבלי שייודע הדבר, והיו סוגרים הדלת אחריהם, ומצווים את הנשים ואת הטף שלא יכנסו שמה, כדי שינוחו החולים בשנתם מן מחץ מכתם. ובזה הדרך עשו עד שהרגו כל זכר קודם שירגישו בדבר.

ואין ספק שהייתה עיר קטנה ואנשים בה מעט, ולכן יכלו שמעון ולוי לעשות את הפועל. וכן הרגו את חמור ואת שכם בנו. אבל דינה לקחו אותה מבתייהם, כי מפני שהייתה אנוסה ודמעתה על לחיה, הוציאוה משם ולא המיתוה.

והנה הותר להם לעשות זה, לפי שבני נח היו מוזהרים על העריות ועל הגזל, ושכם בגזל שכב עם דינה ויענה, ואנשי העיר לא מחו בידו, ומפני זה היו נתפשים באותו מעשה. ולכן היו כולם חייבי מיתה. ולפי שכאשר נימולו, הייתה דעתם וחמדתם על קנייני יעקב, לקחת את כל אשר לו. לכן ראו בני יעקב לפשוט את החללים, ויבזו את העיר ואת כל אשר להם, ועשו להם כאשר יזמו לעשות, ולקחו נשיהם וטפם כדי שלא יישאר להם שם ושארית להגיד בערים אשר סביבותיהם.

והותרו במה שפירשתי בזה השאלה הז' והח' והט'.

השאלה הי'

בתשובת בני יעקב שהשיבו לאביהם כשאמר להם **עכרתם אותי להבאישי ביושב הארץ**, שרוצה לומר שלא היה להם להרוג את כל אנשי העיר כי אם שכם החוטא בלבד, שהשיבו **הכזונה יעשה את אחותינו**. ופרשו בו המפרשים, הכזונה ראוי שיעשה שכם את אחותנו, כי זאת הטענה מחייבת להרוג את שכם, והנפש החוטאת היא תמות, אבל לא לאנשי העיר.

תשובת שאלה י'

והנה יעקב לא ידע דבר מזה, לא מעורמת בניו והסכמתם בהריגה ובשלל קודם היותו ולכן תפש את בניו על ההסתכנות הנפלא שהוא ששמו נפשם בכפם, והייתה הסכנה בזה מפאת הסביבות, רוצה לומר סביבות העיר, שהם הכנעני והפריזי שהיו עם רב, והוא אמרו **עכרתם אותי להבאישי ביושב הארץ**, רוצה לומר, אתם חשבתם שעכרתם אותם, ואינו כן, אבל **עכרתם אותי**, לא עם אלו שכבר מתו, אלא **ביושב הארץ** שהם רבים, **ואני מתי מספר**. רוצה לומר אנשים מעטים שבקלות יוכל אדם לספור אותם, **ונאספו עלי מפני** זה שעשיתם, **והכוני ונשמדתי אני וביתי**, ונהיה נשמדים כולנו, ומה התועלת בנקמה אם ינקם אדם מעצמו?

אבל בניו השיבוהו: **הכזונה יעשה את אחותינו**. ופירשו בו המפרשים, הכמו זונה יעשה שכם לאחותינו? ואין זו תשובה מספקת לדברי הזקן.

אבל **הרלב"ג** כתב בשם אביו פירוש נאה, והוא: שבני נח, כמו שזכרו **חז"ל**, לא היו מוזהרים על הזונות מופקרות, כי הותרו אצלם. אבל היו מוזהרים על העריות, שלא ישכב אדם אלא עם אשתו המיוחדת לו, או עם זונה מופקרת. ואם לא, היו מענישים אנשי העיר ההיא והורגים אותם, ייחשב שהייתה דינה זונה מופקרת, ולכן שכב שכם עמה ואיש אין בארץ שימחה בידו. ולכן היה מההכרח אחד משני דברים:

- אם שישמו יד לפה ויסבלו קלונם,

- או שיהרגו כל זכר.

כי אם יהרגו את חמור ואת שכם בלבד, יעמדו עליהם כל אנשי העיר, ולכן הוצרך להיות הדבר כולל, אם הסבל ואם הנקמה, כדי שלא תישאר דינה כזונה מופקרת שאין הורגים עליה. וכלל דבריהם שעל הקלון הזה היו מחויבים למסור עצמם בסכנה, כי המות בכבוד טוב מחיי החרפה והבוז. וכבר הסכים דעת המקום ב"ה במה שעשו, כי היה **חיתת**

אלהים בכל הערים אשר סביבותיהם, ולא רדפו אחרי בני יעקב

והותרה בזה השאלה הי'.

[מדוע נכתב סיפור דינה?]

והנה נכתב הסיפור הזה ללמדנו:

כמה גדולה צרת הבת. שיעקב נולדו לו י"ב בנים, ולא קבל מהם החרפה והקלון והסכנה שקבל בעד בת אחת שנולדה ביניהם.

ולהודיע גם כן כמה יגיע לאנשי המעלה והכבוד שום חרפה וקלון שישמו נפשם בכפם להסתכן הם ונשיהם ובניהם וכל אשר להם, כדי להינקם מאויביהם.

ולהודיע עוד כמה ראוי לנשים הנכבדות שתהיינה נזהרות מצאת מדלתי ביתם החוצה.

ולכן אמרו ילמדנו רבנו, מהו שתצא האשה בעדי של זהב בשבת, כך שנו רבותינו לא תצא, רבן אמרי לא תצא ברשות הרבים מפני שמסתכלים בה, שלא ניתנו תכשיטים לאשה אלא כדי שתהא מתקשטת בהם בתוך ביתה, שאין נותנים פרצה מפני הכשר, כל שכן מפני הגנב. כמו שנאמר כל כבודה בת מלך פנימה.

פרק לה

ויאמר אלהים אל יעקב קום עלה בית אל... ואלה תולדות עשו הוא אדום [לה]

השאלה הי"א

למה איחר יעקב מלשלם את נדרו עד שהוצרך האל להודיע לו: **קום עלה בית אל**. ולמה אמר לו **ושב שם**, ויעקב לא ישב שם כי אם זמן מועט, ולא יאמר עליו **ושב שם**. ולמה יעקב בספרו המצווה אל ביתו ואל אנשי ביתו, שינה הדברים שנאמרו לו. כי במקום שאמר לו האל יתברך, לאל הנראה אליך בברחך מפני עשו אחיך, אמר הוא **לאל העונה אותי ביום צרתי**.

תשובת שאלה י"א

צווה ה' ליעקב, בעבור שהיו סביביו צרי, שיקום ויצא משם, כי הוא היה מקום סכנה, ואין סומכים על הנס, ושיעלה בית אל הוא לזזה. ואמרו **ושב שם**, עניינו שם תשב לבטח. וכאן לא תשב, כי המקום הזה מוכן לפורענות. והנה אמר **ועשה שם מזבח**, להודיעו ששם היה ראוי לעשות מזבח לאל, מפני שנראה לו בבורחו מפני עשו אחיו, לא בשלם עיר שכם, שעשאה שם מבלי מצוותו. וכאלו אמר **ושב שם**, ולא תשב כאן, **ועשה שם מזבח ושם** תעלה עולותיך לא בכאן. וכיון עוד יתברך בצווי הזה, כי מפני שיעקב נסתפק כשראה מראת הסולם, אם היה החלום ההוא נבואי, או חלום טבעי נהוג מפני פעולת הדמיון והרכבותיו, עד שמפני זה עשה נדרו, 'אם יהיה אלהים עמדי' בספק, כמו שפירשתי שם. לכן הודיעו ית' בזה המאמר, שבנבואה היה, ולכן ילך שמה לקיים ולהשלים את נדרו.

ויעקב מיד התברר לו זה, אמר לכל אשר עמו: **הסירו את אלהי הנכר**. כלומר, אני ידעתי כי יש בידכם כלי עכו"ם הרבה, ממה שלקחתם בעיר הזאת, הסירו אותם מכם, כי הם תשמישי עכו"ם, ואינם ראויים למקום קדוש. וכן היטהרו ורחצו גופכם והחליפו שמלותיכם בטהרה וניקיון, **ונקומה ונעלה בית אל**. והנה צריכה כל הטהרה הזאת, לפי שאעשה **שם מזבח לאל העונה אותי בעת צרתי, ויהי עמדי בדרך אשר הלכתי**. ורמז בעת צרתי אותו יום שהרגו בניו כל אנשי העיר, ואמר **ויהי עמדי בדרך אשר הלכתי** על שהצילו מלבן ומעשו שהיה ירא מהם, בדרך אשר הלך חוצה לארץ.

ואפשר לפרש **לאל העונה אותי ביום צרתי**, על המלאך שנראה לו במעבר יבוק, שהוא היה יום צרתי מיראת עשו. ועל ענייני לבן ומעשה שכם אמר: **ויהי עמדי בדרך אשר הלכתי**. והנה לא אמר לאנשי ביתו בפירוש עניין עשו, כמו שאמר לו ית' **בברוך מפני עשו אחיך**, לפי שכבר היה בשלום עמו, ולא היה כבודו של יעקב לומר בפני שום אדם שהיה בורח מפניו, אלא שהלך בבית לבן לקחת לו משם אשה כמו שצוהו אביו.

והנה יעקב לא אחר מלשלים את נדרו, כי הוא נדר לאביר יעקב 'ושבתי בשלום אל בית אבי והיה ה' לי לאלהים והאבן הזאת וגו' שאחרי בואו אל בית אביו היה מחויב בנדרו לא קודם זה. ולכן הוצרך יתברך עתה לצוותו: **קום עלה בית אל**, רוצה לומר אל תתעכב עד בואך אל בית אביך, **קום עלה מזה, ושב שם**, כי שם יאות לך לשבת, לא במקום הזה. **והותרה בזה השאלה הי"א.**

השאלה הי"ב

מה עניין **ותמת דבורה מינקת רבקה ותקבר וגו'** במקום הזה, שנכנס הפסוק הזה בין **ויקרא למקום אל בית אל** ובין **וירא אלהים אל יעקב**. כי אין ספק שבבואו לזוה בנה המזבח ונראה אליו השם. ולמה כל כך בכה על דבורה, ואין ספק שהייתה זקנה עד מאד. ולמה אם כן הגדילו עליה הבכי וההספד עד שקראו מקום קבורתה **אלון בכות**, אף כי לא מצאנו זיכרון המינקת הזאת לא בבית רבקה ולא עם רחל ולא.

תשובת שאלה י"ב

וחז"ל אמרו, שרמז לו השם יתברך בזה שבעבור שאחר את נדרו נתבקר פנקסו. וזכר הכתוב מצדקת כל בית יעקב, שכולם נתנו בידו את כל אלהי הנכר אשר בידם, ואת הנזמים אשר באוזניהם שהיו תשמישי עכו"ם. וכדי שלא ייהנו עוד מהם, טמן אותם יעקב בסתר תחת האלה אשר עם שכם. ומשם יצאו ושם נשאר, ולא נדבק בידם מאומה מן החרם והשיקוץ ההוא. ובהיותם נקיים מזה, נסעו משם. והייתה מהשגחת השם עליהם, שנתן חתיתם על הערים אשר סביבותיהם באופן שלא רדפו אחריהם.

ויבא יעקב לזוה אשר בארץ כנען. ואמרו **היא בית אל** הם דברי תורה, ושזה המקום שקרא יעקב בית אל, **ויבן שם מזבח ויקרא למקום בית אל כי שם נגלו אליו האלהים**. **ורש"י** כתב שענינו אל בבית אל, ויחסר את בית בתחילת התיבה כמו 'כי ששת ימים' (שמות כ, יא) ונכון הוא.

אבל יותר נכון אצלי מה שכתבתי למעלה, שקרא ופרסם לכל בני אדם שמקום השגחת השם והשפעתו הוא בית אל, ולכן לא אמר הכתוב שקרא זה השם לאותו מזבח שבנה שמה, אלא למקום שהוא שפרסם וקרא שם בקול גדול, שמקום האל היה בית אל. כי בעבור שהוא היה מסתפק במראת הסולם, אם הייתה נבואית כמו שביארתי, ועכשיו נתאמת אצלו מהשם יתברך שנבואית הייתה המראה ההיא, לכן בנה שם המזבח וקרא ופרסם שבמקום השם ומושבו באמת היה בית אל, כיון ששם בפעם הראשונה היה במראת הסולם נראו אליו האלהים.

ואמר **נגלו**, לשון רבים, לרמוז על מלאכי אלהים שראה באותה מראה עולים ויורדים בסולם. וזה אמרו **ויקרא למקום אל בית אל** רוצה לומר ויקרא בקול גדול, ופרסם שמקום האל הוא בית אל, כיון ששם נגלו אליו המלאכים האלהיים ההם.

ואמנם אמרו **ותמת דבורה מינקת רבקה**, הוא להודיע שמתה שמה הזקנה יראת ה' ההיא. כי אם היה גזור מלפניו ית' מיתה והספד בבית יעקב ובניו, כולה נשלמה במיתת דבורה. ובזה צריכים אנחנו לדברי קבלה שאמרו, שמפני שרבקה אמרה ליעקב 'ושלחתי ולקחתיך משם', שלחה דבורה אצלו לפדן ארם להוציאו משם ולחוס על ילדיו, כי היא הייתה אשה חכמה. או אחרי שבאה דבורה עם רבקה, שבה אל ביתה ואל ארצה, ועתה באה עם יעקב לראות את גברתה, כדברי **הרמב"ן**.

ובבואה עם יעקב מתה בבית אל כאשר בנו המזבח, ונקברה שם בשיפולי ההר שהיה מקום אלוהי וקדוש. ובעבור שהייתה אצלם במדרגת אמם, בכו עליה.

גם דברי ההגדה נכונים הם, ששמה ידע יעקב שמתה אמו. ולפי שלא היו במותה אחד מבניה ולא מבני בניה, לא זכר הכתוב ענין מותה וקבורתה כמו שזכרו ביצחק, ולכן בכו יעקב ובניו על האם ועל מניקתה יחד, וקראו שמו **אלון בכות**.

וכן אמרו **רז"ל** באלה הדברים רבה פרשת כי תצא:

אתה מוצא כשמתה רבקה אמרין מאן יפוק קמא? אברהם מת, יצחק יושב בביתו ועיניו כהות, יעקב הלך לו לפדן ארם. יפוק עשו רשע, ימרון לייטין ביזיאה דהא כדין ינקין. מה עשו, הוציאו מיטתה בלילה. ולכך לא פירש הכתוב מיתתה אלא מן הצד. הדא הוא דכתיב: **ויקרא שמו אלון בכות שתי בכיות**. הדא הוא דכתיב: 'וירא אלהים אל יעקב ויברך אותו'. מה ברכה ברכו, ברכת אבליים ע"כ.

וראוי היה ליעקב שיבכה עליה, כי אהבה גדולה אהבתו, ולא זכתה לראות פניו בביאתו וכמו שכתב **הרמב"ן**.

ועם זה הותרה השאלה הי"ב.

השאלה הי"ג

באומרו **וירא אלהים אל יעקב עוד בבואו מפדן ארם וגו'** כי הנה בנבואה הזאת יפלו שאלות:

א. אם כבר היה יעקב בבית אל, למה לא אמר הכתוב אל יעקב בבית אל ואמר **בפדן ארם**, ולא אמר אנה הראה לו זה.

ב' למה ברכו **לא יקרא שמך יעקב כי אם ישראל יהיה שמך**, וכבר ברכו הברכה הזאת המלאך במעבר יבוק.

ג. באומרו **גוי וקהל גוים יהיה ממך וגו'**, והנה אחר זה לא הוליד כי אם בנימין לבד, ואיך נתקיים כל זה.

ד' באומרו **לך אתננה ולזרעך אחריך אתן את הארץ**, והנה הארץ לא נתנה לו.

תשובת שאלה י"ג

וזכר הכתוב, שמיד אחר שבנה המזבח בבית אל והעלה שם את עולותיו, באתהו הנבואה, כי בבית אל מיד נראו אליו האלהים. ולפי שראה שתי מראות באותו מקום, אחת כשהלך בפדן ארם ואחת כשבא משם, כי מאחר שלא הגיע עדיין יעקב לבית יצחק, עדיין היה בא, לכן אמר הכתוב כאן **עוד בבואו מפדן ארם**, כי באומרו **עוד**, הודיע שהיו שם שתי מראות. ובאומרו **בבואו מפדן ארם**, היה להבדיל המראה האחרת שראה שם בהליכתו אל פדן ארם.

והנה הייתה המראה הזאת להודיע דברים:

אחת לקיים מה שאמר לו המלאך במעבר יבוק, 'לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל', כי בעבור שראה המראה שמה בהקיץ, ובצורת איש כמו שפירשתי, הוצרך ית' להודיעו בנבואה שיאמין שכן יהיה. ואם כן בפעם הראשונה כשראה הסולם, קיים לו הקדוש ברוך הוא הברכה שברכו יצחק אביו. ועתה קיים לו בנבואה הזאת הברכה שברכו המלאך, והוא

אמרו **ויאמר לו אלהים שמך יעקב לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל**.

האמנם לא הוצרך לתת בזה הטעם שנתן המלאך, באומרו 'כי שרית עם אלהים וגו' כי אליו הייתה מיוחס המאמר ההוא, לפי שהתאבק עמו ולא יכול לו לאל ית', כי הנה המלאך קראו ישראל משום 'כי שרית'. והקב"ה קראו כן לפי שהיה ישר בעצמו והיה דבק באל תמיד.

וכבר ביארתי בסדר לך לך אצל 'ולא יקרא עוד שמך אברם', למה שהיה הקורא אברם עובר בלאו, לפי שנעקר שם אברם בהחלט. וכן שם שרי. ולא נעקר גם כן שם יעקב ממקומו.

אלא היה זה, לפי ששם אברם ושם שרי היו שמות הונחו להם ראשונה, ונשתנו כאשר נכנסו בברית אלהים במצות המילה, ולכן היה ראוי שיעזבו שמות הטומאה ויקחו שמות הקודש ולא תזכרנה ראשונות. אבל יעקב לא היה כן, שיצחק אביו בהכניסו בבריתו של אברהם אבינו קרא לו ליעקב, ושם קדוש וטהור היה, ולכן לא היה ראוי שייקרא שם יעקב ממקומו מפני שם ישראל שקראו המלאך לאותה הסיבה, אלא שייקרא בשני השמות, ושיהיה השם יעקב טפל, כי הוא כפי הטבע וכפי מעלת יצחק שהניחו. ושם ישראל יהיה עיקר, שהוא כפי הנס וכפי מעלת המלאך שהניחו.

ואולי שלזה אמרו **חז"ל** יעקב אבינו לא מת, ולזה אמר **כי אם ישראל יהיה שמך**, רוצה לומר נוסף על יעקב.

ועוד הודיעו בנבואה הזאת הודעה שנית, ועם היות כן רבו בניו בפרך ארם, עדיין לא נשלם מנינם, כי עוד יוליד לו בן אחר ויתווספו בבניו אחרים. ועל זה אמר בלשון אמירה מחודשת, **ויאמר לו אלהים אני אל שדי פרה ורבה**, כלומר אני אל שדי, שבי כוח לכל אשר אחפוף, אין מעצור עוד בידי להרבות את זרעך ולגדלם במעלה וכבוד. ולכן **פרה ורבה**, כי עדין **גוי וקהל גויים יהיה ממך**. ורמז בזה אל בנימין שנולד אח"כ, ועל כן אמר **גוי**. ולשני בני יוסף שנולדו אח"כ, שכראובן ושמעון יהיו לו, ועליהם אמר **וקהל גויים**, כמו שביארו הזקן בעת מותו.

ואמנם בענין המעלה, אמר **ומלכים מחלצין יצאו**, רוצה לומר שיהיו מלכים מהבנים שעדיין לא נולדו. כי הנה עם היות שהיו מלכים כוללים דוד ושלמה ומלכי יהודה בפרט רבים משבט יהודה, הנה גם כן מבנימין שעדיין לא נולד, היו שאול ואיש בושתי, ומאפרים שעדיין לא נולד היו רוב מלכי ישראל אשר בשומרון.

ועוד הודיעו הודעה שלישית בענין ירושת הארץ, שלא תהיה לקצת בניו מזולת קצת, כמו שהיה בבני אברהם ובבני יצחק שכולם לא ירשו ארץ, שלא יהיה כן בני יעקב. ועל זה אמר: **ואת הארץ אשר נתתי לאברהם ליצחק לך אתננה, ולזרעך אחריו אתן את הארץ**. ורוצה לומר בבית דין של מעלה יצא דבר מלכות מלפני שלך אתננה. כלומר ולא לעשו ולישמעאל. אמנם בפועל ובחזקה נשלמת **לזרעך אתן את הארץ**. וכבר הושוו כל בניו בהיותם זרעו.

והותרה השאלה הי"ג.

השאלה הי"ד

באומרו **ויעל מעליו אלהים במקום אשר דבר אתו** כי הנה לא מצאנו כזה בכל שאר הנבואות שניבא יעקב, לא במראת הסולם ולא בבית לבן ולא במקום אחר. כי כאשר נפסקה הנבואה ידוע ומבואר הוא שנסתלק מעליו השפע.

גם אמרו: **במקום אשר דבר אתו**, יראה שאין בו צורך. לכך כתב **רש"י** לא ידעתי מה בא ללמדנו.

תשובת שאלה י"ד

ובזה נתקיים ונתאמת ליעקב כל מה שנאמר לו במראת הסולם: כי 'הנה אנכי עמך' נתקיים בקריאת שמו ישראל, שהיה שם עמו ובשמו; ומה שנאמר לו שם 'והיה זרעך כעפר הארץ', נתקיים בבנים שהוליד, ובגויים וקהל גויים העתידים להיות לו; ומה שנאמר לו שם 'הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה ולזרעך', נתקיים לו כאן באומרו **לך אתננה ולזרעך**. וכל זה להודיעו שמראת הסולם הייתה בלי ספק נבואית מאת ה'.

והותרה השאלה הי"ד.

סיכום סיפורי יעקב

זכר הכתוב שאין טובה שלימה בעולם הזה. כי הנה בנסוע יעקב שמח מבית אל בייעודיו וברכותיו והצלותיו מלבן ומעשו ומאנשי שכם, קפץ עליו רוגזה של רחל שמתה בדרך בלדתה את בנימין.

וסיפר הכתוב למה נקרא שמו כן, ואמר שמפני שהמיילדת אמרה לה **אל תיראי כי גם זה לך בן**, לכן ידעה רחל שהיה בן זכר. ובצאת נפשה קראתו **בן אוני**, כלומר בן צערי ואבלי. אבל יעקב לא רצה שיקראו לו שם רע, לפי שזה בלבד נולד לו בארץ הקדושה, ופירש בן אוני שהוא מלשון כוח, כמו 'ראשית אוני', 'ולאין אונים עצמה ירבה', ולכן קראו **בנימין** כי צד הימין הוא היותר חזק, וכמו שכתב **הרמב"ן**.

ולפי שלא יכול יעקב להוליכה לחברון, פן יגיעה הפסד ועיפוש גדול באורך הדרך, קבר אותה בדרך אפרת, ולכבודה הציב מצבה גדולה על קבורתה רוצה לומר על קברה, כדי שידוע לכל שנקברה שמה אשה גדולה.

והנה קבר אותה יעקב בדרך, ולא בבית לחם, שהיה קרוב לשם פחות ממיל, כמו שכתב **הרמב"ן** מירושלים שהיה בזה עד ראה. לפי שצפה יעקב שעתיד בית לחם אפרת להיות בחלק יהודה, ולכן לא רצה לקברה שמה, רק בדרך בגבול שהוא מבנימין בית אל. וכן אמרו בספרי, רחל בחלקו של בנימין מתה, וכמו שזכרו **הרב**.

וסיפר הכתוב שסיבת צררוהו ליעקב בדרך הזה. כי כמו שבתחילה הצליח דרכו עם לבן ועם עשו ועם אנשי שלם עיר שכם, כן באו עליו אח"כ דאגות רבות: **ראשונה** בשמעו מיתת אמו כי נגעה עד נפשו.

ושנית מיתת רחל אשר אהבת נפשו אהבה.

ושלישית שראובן שכב את בלהה פילגש אביו.

ויש **לחז"ל** דעות בזה. יש מי שאומר ששכב עמה ממש, ויש מי שאומר שבלבל יצועיו כדי שלא יוליד עוד. כי להיותו בכור עשה זה, מפני שני החלקים אשר חשב לקחת בנכסי אביו. גם אמרו שלא עשה ראובן כן אלא לכבוד אמו, בעבור שאביו, אחרי שמתה רחל, היה מייחד מיטתו עם בלהה להיותה שפחת רחל.

יהיה איך שיהיה, הנה הזקן כששמע הדבר הזה - וידמה שבלהה ובניה גילוהו אליו - הנה הוא לא ציוה שיוציאו את ראובן מביתו, ולא הוציאו מכלל בניו שלא ינחל עימהם, אבל החריש ועבר על פשעו. וזה מורה שלא היה כל כך מגונה כמו שיורה עליו פשט הכתוב. האמנם עברתו שמר הזקן, ובסוף נטל ממנו הבכורה מידה כנגד מידה. אבל הודיע הכתוב בזה שכבר היו בני יעקב שנים עשר, כי לא נולד לו אחרי כך בן, ולכן הדבר ההוא לא עשה פגם במשפחה המקודשת, וזהו שאמרו **רז"ל** שהיו שווים כולם בקדושה.

ולפי שרצה הכתוב להשלים סיפורי יצחק, ואחריו סיפור עשו, כדי שיתחיל אחריו סיפורי יעקב, לכן אמר כאן שבא יעקב אל יצחק אביו וראהו ושמח בלבו, ושמת יצחק ונקבר ע"י בניו בשיבה טובה. כי עם היות שלא מת אלא י"ב שנה אחר מכירת יוסף, הנה הזכיר הכתוב כאן מיתתו, כדי להשלים סיפורו ולהתחיל סיפורי תולדת בניו, וכמו שכתב **הרמב"ן**.

פרק לו

ואלה תולדות עשו... סוף הסדר [לו,א-מג]

לפי שהשלים הכתוב סיפור יצחק, נעתק לבאר סיפורי בניו ותולדותיהם. וזכר ראשונה עניני עשו ותולדותיו בבנים ובקורות אותם מן המעלה והכבוד. ולכן הודיע ראשונה שלקח שלש נשים, את עדה בן אלון והיא בשמת בת אלון שנזכרת למעלה, ושנית אהליבמה בת ענה, והיא יהודית שנזכרה גם כן למעלה. והשלישית בשמת בת ישמעאל, והיא נזכרת שם מחלת. כי היה להם שני שמות, כדברי **הראב"ע**.

ורש"י נתן סיבה בשני שמותיהן כדברי המדרש.

וזכר הכתוב מן הבנים שנולדו לו מהם בארץ כנען.

ושמפני יעקב אחיו, לפי **שלא יכלה ארץ מגוריהם לשאת אותם מפני מקניהם**, יצא מארץ כנען, ושנתישב בהר שעיר. וזה מורה שהלך עשו אל הר שעיר אחרי שבא יעקב אל אביו.

ואמנם מה שנזכר משליחות יעקב אליו 'ארצה שעיר שדה אדום', ואמרו 'עד אשר אבא אל אדוני שעירה', מורה שקודם בא יעקב אל אביו, כבר היה עשו בשעיר. ולכן ראוי שנאמר ליישב שני הפסוקים, שקודם בוא יעקב היה עשו שגור ללכת בשעיר מבלי נשיו ומקנהו, כי תמיד היה בארץ כנען. ואולי היה שעיר ארץ ציד. ולכן היה הוא ואנשיו בלבד יושב שמה להשתעשע בצידו. וכאשר בא יעקב אצל אביו, היו שניהם עם כל רכושם ומקניהם בארץ כנען, עד שמת יצחק וקברוהו בניו. ולפי שהיה מקניהם רב, ולא יכלה הארץ לשאת אותם, עשו באהבתו את יעקב הניחו בארץ כנען, בדעתו שהיה יעקב חפץ בה ועתיד ליורשה, והלך הוא ובניו ומקנהו לשבת דירת קבע בשעיר. וזהו מה שזכר בכאן מהליכתו עם נשיו ובניו ומקנהו.

ונשלם עם זה פירוש זה הסדר.

והתהילה לאל אמן, אשר על כל יכול.

אוי"ר: